

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АВТОМОБІЛЬНО-
ДОРОЖНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЄНА О. О., асистент

Міжнародне економічне право

Електронний посібник

Частина 1

*з курсу „Міжнародне економічне право”
для студентів економічних спеціальностей
всіх форм навчання*

Харків, ХНАДУ, 2008

ЗМІСТ

Розділ 1.

Поняття, предмет та система міжнародного економічного права

Розділ 2.

Поняття та система джерел міжнародного економічного права

Розділ 3.

Принципи міжнародного економічного права

Розділ 4.

Поняття і види суб'єктів міжнародного економічного права

Розділ 5.

ТНК та їх роль у системі міжнародних економічних відносин

Розділ 6.

Поняття та значення міжнародних економічних договорів

Розділ 1.

Поняття, предмет та система міжнародного економічного права

Для урегулювання міжнародних економічних відносин користуються нормами міжнародного економічного права (МЕП). Існує кілька концепцій міжнародного економічного права. Концепція — слово латинського походження, що в перекладі на українську мову означає розуміння чогось, систему. Іншими словами, це — спосіб розуміння, трактування яких-небудь явищ, основна точка зору.

У західній юридичній літературі існує чимало концепцій МЕП, серед яких особливо чітко виділяються дві. Перша — це концепція англійського юриста Г. Шварценбергера, який стверджував, що міжнародне економічне право — галузь міжнародного публічного права. Воно включає в себе такі компоненти: 1) володіння природними ресурсами та їх експлуатація; 2) виробництво та розподіл товарів; 3) невидимі міжнародні угоди господарського або фінансового характеру; 4) кредити та фінанси; 5) відповідні послуги; 6) статус і організація суб'єктів, які здійснюють таку діяльність. Г. Шварценбергер підкреслював, що міжнародне економічне право охоплює лише ті економічні аспекти, котрі є об'єктом впливу міжнародного публічного права, і виключав внутрішнє регулювання, оскільки при цьому не створюються єдині для всіх держав норми і принципи.

Аналогічної точки зору дотримується і нідерландський юрист П. Верлорен ван Темаат. Він вважає, що до предмета МЕП не можуть включатися національні норми, які регулюють зовнішні економічні зв'язки, і норми міжнародного приватного права. Близька до цієї і позиція італійського вченого П. Піконе, французького — П. Вейля, американського — В. Леві.

Отже, основний висновок першої концепції полягає в тому, що норми МЕП — це частина міжнародного публічного права. Вони

створюються суб'єктами міжнародного права і використовуються для урегулювання відносин, що виникають між ними.

Друга концепція окреслена німецькими юристами П. Фішером і В. Фікентшером. Зокрема, на думку П. Фішера, в систему МЄП слід включати і норми внутрішнього права, які регулюють міжнародну господарську діяльність. А. В. Фікентшер, автор двотомної праці «Господарське право» (1983 р.), вважає, що будь-яка правова норма, пов'язана з міжнародною економікою, є нормою міжнародного економічного права.

З концепцією транснаціонального права у 1956 р. виступив американський професор Еф. Франклін, який висвітлив у своїй книзі транснаціональне право. Предметом регулювання, на його думку, були відносини, які виходили за межі державних кордонів.

Згідно з цією концепцією в систему міжнародного економічного права включаються не лише норми міжнародного публічного, а й міжнародного приватного права, національні норми, які регулюють міжнародні економічні відносини. Ця Концепція може критично сприйматися з таких міркувань. Передусім, не виключаючи можливості використання норм національного законодавства для регулювання відносин, наприклад, з приводу використання іноземної валюти, інвестицій, міжнародних перевезень та деяких інших, не можна стверджувати або брати як правило, що національно-правові норми є своєрідним інструментом регулювання міжнародних відносин. Скоріше можна говорити про те, що це є винятком із загального правила, оскільки абсолютна більшість міжнародних економічних відносин регулюються відповідними нормами і принципами міжнародного права. Це пов'язано з тим, що тут своєрідні суб'єкти правовідносин, а саме держави, їх угруповання, міжнародні організації, відносини між якими регулюються нормами міжнародного права і, зокрема нормами міжнародного економічного права. Це з одного боку.

У підручнику Д. Карро, П. Жююйар «Міжнародне економічне право» (видавництво «Международные отношения», Москва), виданому у 2002 р., міжнародне економічне право розглядається у широкому та вузькому розумінні слова. У широкому значенні воно є сукупністю норм, що регулюють економічні операції будь-якого роду,

за умови, що ці економічні операції виходять за межі правової системи однієї держави. Виходячи з такого розуміння угода щодо купівлі-продажу між особами, які знаходяться у різних державах, повинна регулюватися міжнародним правом. Автор не поділяє такого підходу, оскільки через необмежену сферу відповідних відносин неможливо зрозуміти зміст предмета регулювання. Виходить, міжнародне економічне право має охоплювати різноманітні правовідносини, в яких є як держава, так і суб'єкти. У такому випадку поняття «міжнародне економічне право» губиться в багатоманітності відповідних актів, що мають свої предмети регулювання і не взаємозв'язані між собою єдиною метою. У вузькому значенні міжнародне економічне право — це сукупність норм, що регулюють організацію міжнародних економічних відносин, головним чином макроекономічні відносини (протилежність відносинам мікроекономічним). За такого підходу, на думку авторів названого вище підручника, норми міжнародної торговельної системи будуть нормами міжнародного економічного права, а норми міжнародної купівлі-продажу — ні. Крім того, вони вважають, що використання норм національних правових систем у регулюванні сфери міжнародних правових відносин дає можливість назвати це право правом міжнародних економічних відносин.

З іншого ж боку, і в міжнародному праві існує категорія «іммунітет держави», відповідно до якої держава звільняється від впливу правових систем інших держав, а також від впливу юрисдикційних (судових) органів іноземних держав.

Існувала свого часу і вітчизняна концепція. Уперше вона була розроблена й обґрунтована наприкінці 20-х років українським академіком В. М. Корецьким, який розглядав міжнародне господарське (економічне) право як комплексну міжгалузеву дисципліну, яка регулювала міжнародні публічно-правові та цивільно-правові відносини. Він наголошував, що систему норм, якими регулюються світові господарські відносини, має дати міжнародне господарське право. До речі, слід зазначити, що В. М. Корецький, як видатний учений-міжнародник, був членом Комісії з міжнародного права ООН, суддею Міжнародного суду. Він перший серед радянських учених-юристів був удостоєний високого звання Героя Соціалістичної

праці. Він до кінця свого життя очолював Інститут держави та права НАН України, який сьогодні носить його ім'я.

Питанням міжнародного економічного права присвятили свої праці такі вчені, як Г. І. Тункін, Є. Т. Усенко, Г. Є. Бувайлик, М. М. Богуславський, В. І. Лісовський, К. К. Сандровський, В. І. Муравйов та інші, які вважали, що міжнародне економічне право — це особлива галузь міжнародного публічного права.

Узагальнення й аналіз існуючих концепцій і точок зору дає можливість зробити такий висновок. **Міжнародне економічне право — це система норм і принципів, які регулюють відносини між державами, між державами і міжнародними організаціями, між міжнародними організаціями в процесі міжнародного економічного співробітництва,** що є самостійною галуззю міжнародного публічного права.

Системний підхід до будь-яких явищ, понять, наук тощо має велике значення. Саме він дає змогу всебічно й глибоко їх вивчити і зрозуміти. Цей підхід широко використовується і в юридичній науці, незалежно від того, йдеться про національні чи про міжнародні правові системи, які є взаємозв'язаними і водночас незалежними.

Розглядаючи співвідношення міжнародного економічного права з міжнародним правом, слід зазначити, що перше базується на нормах і принципах останнього. Саме міжнародне право є основою міжнародного економічного права. Тому необхідно звернути увагу на те, що міжнародне публічне право є основою міжнародного права. Це пояснюється тим, що суб'єктами міжнародного публічного права є держави, їх угруповання та міжнародні організації, які виступають одночасно і відповідними суб'єктами міжнародних економічних відносин. Система міжнародних норм і принципів, які регулюють відносини між державами і міжнародними організаціями, процес організації і здійснення міжнародного економічного співробітництва, становить самостійну галузь міжнародного публічного права — міжнародного економічного права. Водночас слід мати на увазі й те, що міжнародне економічне право не є та й не може бути абсолютно відособленою галуззю міжнародного права. Воно перебуває у функціонально-структурних і взаємно обумовлених зв'язках з іншими галузями міжнародного права — правом зовнішніх відносин, правом

міжнародних договорів, правом міжнародних організацій, міжнародним повітряним правом, міжнародним морським правом, міжнародним екологічним правом, міжнародним авторським правом, міжнародним космічним правом та ін.

Як складова міжнародного права *міжнародне економічне право може і повинно розглядатися як самостійна правова система, галузь права*. Воно має свої складові елементи — підсистеми, які слід у даному випадку називати підгалузями та правовими інститутами. Незважаючи на те, що міжнародне економічне право ще перебуває на етапі свого становлення і розвитку, сьогодні вже можна вести мову про його окремі підгалузі. Залежно від змісту відносин, які регулюються, у системі міжнародного економічного права виділяють міжнародне торговельне право, міжнародне валютне право, міжнародне інвестиційне право, міжнародне транспортне право, а також комплекси норм, які покликані регламентувати міжнародно-правові відносини промислового і сільськогосподарського співробітництва, співробітництва в галузі науково-технічного прогресу та ін.

Систему курсу міжнародного економічного права можна розділити на Загальну й Особливу частини. У Загальній частині об'єднані норми, які визначають сам предмет правового регулювання міжнародного економічного права, його джерела і принципи, дають уявлення про суб'єктів міжнародно-економічних відносин і, зокрема, про державу як основного суб'єкта міжнародного права. У Загальній частині також розглядаються правовий статус міжнародних економічних організацій, питання правового регулювання діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК), міжнародних економічних договорів та забезпечення їх виконання.

Щодо загальної характеристики змісту Особливої частини міжнародного економічного права, то вона зводиться до характеристики правових норм і особливостей правового регулювання міжнародної торгівлі, міжнародних валютних відносин, міжнародних перевезень та інших напрямів міжнародного співробітництва. Виходячи з цього в межах Особливої частини має вивчатися міжнародне торговельне право, міжнародне валютне право, міжнародне транспортне право, питання міжнародно-правового

регулювання промислового, сільськогосподарського і науково-технічного співробітництва.

Розділ 2.

Поняття та система джерел міжнародного економічного права

Можливість регулювання міжнародних економічних відносин досягається через застосування принципів та норм міжнародного економічного права, які не є чимось абстрактним, вільно розташованим у просторі. Вони закріплюються у певних джерелах. При цьому оскільки міжнародне економічне право є однією із галузей міжнародного права, остільки основні джерела міжнародного права є одночасно і джерелами міжнародного економічного права. Крім того, система джерел МЕРП включає і специфічні джерела, які закріплюють норми і принципи суто міжнародного економічного права. Це — рішення міжнародних економічних організацій, конкретні договірні угоди щодо міжнародного економічного співробітництва (наприклад, торговельний договір) тощо, міжнародні звичаї, судові прецеденти, на яких базуються рішення Міжнародного арбітражу та Міжнародного суду.

Закріплення норм і принципів МЕРП у конкретних джерелах має велике значення. Це пов'язано насамперед з тим, що вони, як певні правила, набувають загальнообов'язкового характеру. Джерела є формою юридичного втілення, вираження норм і принципів міжнародного економічного права. Водночас норми і принципи МЕРП характеризують зміст їх джерел.

Система джерел МЕРП включає міжнародні договори і, зокрема, міжнародні економічні договори, а також міжнародно-правові звичаї, рішення (акти) міжнародних організацій, міжнародні кодекси поведінки.

Отже, під джерелами міжнародного економічного права слід розуміти систему міжнародних договорів (угод), рішень міжнародних організацій тощо, в яких знаходять своє юридичне закріплення норми і принципи міжнародного економічного права.

Міжнародні економічні договори є найбільш типовою та поширеною формою регулювання зв'язків між суб'єктами міжнародних економічних відносин. Це зумовлюється тим, що вони є засобом регулювання, який може найкращим чином забезпечити досягнення поставлених сторонами економічних цілей і водночас гарантувати дотримання принципу поваги суверенітету та невтручання однієї держави у внутрішні справи іншої.

Міжнародні економічні договори — це добровільно укладені між державами рівноправні угоди економічного характеру, в яких закріплюються норми та принципи, що регулюють міжнародні економічні відносини. Такого роду норми та принципи можуть міститися не лише в міжнародних економічних договорах, а й у загальнополітичних міжнародних договорах, які одночасно слід розглядати і як джерела міжнародного права в цілому. Так, у Заключному акті Ради з безпеки і співробітництва в Європі, підписаному 1 серпня 1975 р. в Гельсінкі 33 державами Європи, а також США і Канадою, закріплені не лише основні принципи відносин між державами, а й норми-рекомендації щодо розвитку міжнародного економічного, промислового, науково-технічного співробітництва.

Або інший приклад. У листопаді 1991 р. був укладений договір про основи міжнародних відносин України і Азербайджанської Республіки. У ньому містяться норми як суто політичного характеру (наприклад, ст. 1, в якій Договірні сторони визнають одна одну суверенними державами і зобов'язуються утримуватися від дій, що можуть завдати шкоди їх державному суверенітету), так і економічного характеру (наприклад, ст. 11, в якій ідеться про заохочення взаємовигідних економічних, торговельних і науково-технічних відносин).

Розглядаючи систему джерел міжнародного економічного права, варто зазначити, що вона відрізняється від джерел національного права більшості країн світу. Серед них ми не знайдемо, як правило, таких джерел, як договори, рішення міжнародних організацій, звичаї, судові прецеденти. Здебільшого до джерел національних систем відносять закони та інші підзаконні нормативно-правові акти. Водночас у ряді випадків міжнародні договори можуть бути

джерелом національного права, але не всі, а лише ті, які ратифіковані парламентами держав. Ці договори стають складовою національного законодавства відповідних держав. Наприклад, у ст. 9 Конституції України закріплено положення про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. А укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до неї.

Україна як самостійний суб'єкт міжнародних економічних відносин уже уклала договори про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу з багатьма країнами світу, в яких поряд із загальнополітичними принципами містилися норми, що закріплювали загальні положення про економічне співробітництво.

Залежно від кількості учасників договірних відносин міжнародні договори можуть бути двосторонніми і багатосторонніми.

В одних договорах закріплюються норми загального, універсального порядку, розраховані на тривале їх використання. До цієї групи належать торговельні договори, угоди про товарообіг і платежі та деякі інші. До другої групи договорів відносять такі, в яких обумовлені конкретні зобов'язання (наприклад, сприяти будівництву конкретних об'єктів). Звичайно, такі договори динамічніші і вичерпують свою юридичну силу, як правило, одноразовим застосуванням.

Серед міжнародних договорів як джерел міжнародного економічного права особливе місце посідають багатосторонні конвенції, що містять кодифіковані норми. Останні мають цілий ряд переваг над нормами, що містяться в інших джерелах. Наприклад, їх важливою рисою є стабільність змісту, що забезпечує високий рівень передбачуваності поведінки учасників міжнародних відносин; ці норми відрізняються якістю та науковою обґрунтованістю, визначеність цих норм полегшує їх застосування та контроль за виконанням.

Практика міжнародного економічного співробітництва виробила певні види договорів, які застосовуються останнім часом, а саме: торговельні договори, угоди про товарообіг, угоди про економічне і технічне співробітництво, угоди про інвестиції, кредитні угоди та ін.

Не менш важливим джерелом міжнародного економічного права вважається міжнародно-правовий звичай. Саме в ньому можуть бути закріплені неписані, як самі собою зрозумілі правила організації і здійснення міжнародних економічних відносин. Вони використовуються з мовчазної згоди сторін (мовчазний договір) і, як правило, не мають свого формального (письмового) закріплення в жодному договорі або угоді. Такі норми, як правило, виникають і розвиваються в процесі тривалої практики міжнародних відносин. На це звернуто увагу у ст. 38 Статуту Міжнародного суду: «Міжнародний звичай як доказ загальної практики визнано правовою нормою». Тобто не будь-яка практика може стати міжнародним звичаєм, а лише та, яка віддзеркалює лінію обов'язкової поведінки, на яку погодилось міжнародне співтовариство.

Міжнародні звичаї, як певні регулятори міжнародних відносин, часто використовуються в галузі торговельного мореплавства та деяких інших. Тривале використання правил, закладених у міжнародних звичаях, веде до переростання їх у міжнародно-правові норми.

Отже, звичаї, правила, закріплені в них, стають джерелами міжнародного економічного права. Для прикладу можна послатися на таке: держави мають невід'ємний суверенітет над своїми природними ресурсами і багатствами. Це загальновідоме положення. Ураховуючи його часте використання у сфері міжнародних економічних відносин, воно спочатку було закріплене в резолюції Генеральної Асамблеї ООН, а потім у ряді міжнародних актів і в такий спосіб перетворилось у норму МЄП.

Слід зазначити, що, як і в міжнародному публічному праві, в міжнародному економічному праві останнім часом спостерігається використання звичаїв, які створюються не в результаті тривалої практики, а через визнання державами кількох або навіть одного нормативно-правового або неправового акта. Такі норми спершу формулюються, наприклад, у рекомендаціях міжнародних економічних організацій, які не мають нормативного характеру, а потім визнаються державами як звичаєві норми і регулюють їх відносини вже в цій якості.

Предметом дискусій, які ведуться в межах МЕР, є також і деякі питання, пов'язані з його джерелами. Одним із них є питання про те, чи є джерелом МЕР рішення міжнародних організацій. На нашу думку, оскільки вони, як правові акти, містять у собі відповідні правила та принципи здійснення міжнародних економічних відносин, розраховані на неодноразове їх використання і здебільшого не мають конкретного адресата, їх можна і треба розглядати як джерела міжнародного економічного права. До таких актів належать резолюції Генеральної Асамблеї ООН, а також її міжнародних організацій. Проте є й така думка, що, оскільки резолюції та рішення Генеральної Асамблеї ООН мають рекомендаційний характер, то вони не є обов'язковими для виконання і не мають правового характеру.

Останній підхід дає змогу здійснювати зовнішньоекономічні відносини на нерівноправній, дискримінаційній основі, особливо у взаємовідносинах з країнами, що розвиваються, забезпечує збереження колоніального характеру таких відносин. Але він суперечить самій ідеї створення й існування ООН та інших міжнародних організацій. Відомо, що закріплені, наприклад, у Статуті ООН основні принципи міжнародного права є базою для міжнародно-правового регулювання міжнародних економічних відносин. Держави — члени ООН, вступивши до цієї міжнародної організації, беруть на себе зобов'язання дотримуватися цих принципів в усіх напрямках зовнішньої діяльності, зокрема і в сфері міжнародних економічних відносин.

У Статуті ООН містяться норми, які сприяють утвердженню рівності «великих» і «малих» націй, економічному прогресу всіх народів. Їх ігнорування членами ООН слід розглядати як порушення норм міжнародного права.

Норми Статуту ООН набувають свого подальшого розвитку у багатьох резолюціях її Генеральної Асамблеї. Так, у резолюції 2625 (XXV) від 25 жовтня 1970 р., яка схвалила Декларацію про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, Генеральна Асамблея підкреслила, що ця Декларація є важливим кроком у розвитку міжнародного права і відносин між державами у справі забезпечення дії правових норм.

Особливо важливе значення в галузі міжнародного економічного права мають акти створеної Генеральною Асамблеєю Конференції ООН з торгівлі і розвитку (КТР). Саме вона на своєму першому засіданні прийняла Принципи міжнародних торговельних відносин і торговельної політики.

Важливу роль у розвитку міжнародних економічних відносин відіграють акти й інших міжнародних організацій. До них можна віднести Декларацію про встановлення нового міжнародного економічного порядку і Програму дій щодо встановлення нового міжнародного економічного порядку, які були прийняті на VI спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1974 р.; Хартію економічних прав і обов'язків держав, прийняту на 29-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1974 р.; Лімську декларацію про промисловий розвиток і співробітництво, прийняту на конференції Організації ООН з промислового розвитку в 1975 р., та ін. Усі ці акти слід розглядати як джерела міжнародного економічного права.

Своєрідними джерелами міжнародного економічного права є міжнародні кодекси поведінки. Вони почали створюватись наприкінці 70-х років з ініціативи країн, що розвиваються. У цих міжнародно-правових документах систематизовані правила поведінки відповідних суб'єктів міжнародних економічних відносин (лінійних конференцій, транснаціональних корпорацій) або у відповідному напрямі економічної діяльності (передання технологій — Кодекс поведінки у галузі технологій; контроль за обмеженням ділової практики — Кодекс узгоджених на багатосторонній основі справедливих принципів і правил для контролю за обмежувальною діловою практикою). Одним із перших таких кодексів був розроблений Конференцією ООН з торгівлі і розвитку Кодекс проведення лінійних конференцій, норми якого регулювали організацію лінійних перевезень у галузі торговельного мореплавства.

Важливим кодексом є Міжнародний кодекс рекламної діяльності, який був розроблений Міжнародною торговельною палатою. Він поширюється на всі види реклами будь-яких товарів і послуг.

Поведінку державних службовців регулює Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб, який був прийнятий відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН 12 грудня 1996 р.

Розділ 3.

Принципи міжнародного економічного права

Будь-яка діяльність у будь-якій країні або на міжнародному рівні здійснюється на ґрунті певної системи принципів. Безумовно, що і така діяльність, як правове регулювання відповідних суспільних відносин, зокрема міжнародних економічних відносин, не є винятком і базується теж на системі певних принципів.

Нагадаємо, що під принципом взагалі заведено розуміти керівні ідеї, основоположні засади або правила здійснення якоїсь діяльності. Міжнародна економічна діяльність базується на принципах, які виражаються насамперед у нормах міжнародного права, а потім розвиваються і набувають відповідного специфічного змісту у такій його галузі, як міжнародне економічне право. Саме ці принципи, знаходячи своє закріплення у міжнародно-правових актах, і визначають закономірності правового регулювання міжнародних відносин і міжнародних економічних відносин, відбивають з урахуванням практики тенденції і потреби їх оптимального і прогресивного розвитку.

До найважливіших міжнародно-правових актів, в яких закріплені принципи міжнародного економічного права, слід віднести Статут ООН; Декларацію про принципи міжнародного права, щодо дружніх відносин і співробітництва відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 грудня 1970 р., яка була затверджена Генеральною Асамблеєю ООН; Хартія економічних прав і обов'язків держав та Декларацію про встановлення нового економічного порядку, прийнятих Генеральною Асамблеєю ООН у 1974 р.; Принципи міжнародно-торговельних відносин і торговельної політики, які сприяють розвитку, прийняті на I Конференції з торгівлі і розвитку в 1964 р. та ін.

Аналіз змісту системи принципів міжнародного економічного права дає можливість виділити дві їх групи:

1) основні (загальні) принципи міжнародного економічного права;

2) спеціальні принципи міжнародного економічного права.

До основних (загальних) принципів міжнародного економічного права слід віднести принципи міжнародного права. І це зрозуміло, якщо врахувати, що міжнародне економічне право є галуззю міжнародного права, тому і принципи міжнародного права є загальними принципами і для міжнародного економічного права. До цієї групи здебільшого включають такі принципи:

принцип мирного співіснування;

принцип утримання у своїх міжнародних відносинах від погрози застосування сили або її застосування як проти територіальної недоторканності і політичної незалежності будь-якої держави;

принцип суверенної рівності держав;

принцип рівноправ'я і самовизначення народу;

5) принцип співробітництва держав;

6) принцип невторчання;

7) принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань;

8) принцип взаємної вигоди;

9) принцип розгляду міжнародних спорів мирними засобами.

Група спеціальних принципів міжнародного економічного права включає:

1) принцип розвитку міжнародних економічних і науково-технічних відносин між державами;

2) принцип юридичної рівності і недопустимості економічної дискримінації держав;

3) принцип свободи вибору форми організації зовнішньоекономічних зв'язків;

4) принцип невід'ємного суверенітету держав над їх природними та іншими ресурсами, а також над їх економічною діяльністю;

5) принцип найбільшого сприяння;

6) принцип національного режиму.

Принципи міжнародного економічного права є основою формування принципів зовнішньоекономічної діяльності багатьох держав. Це — один із прикладів пріоритету не лише норм міжнародного права, а і його принципів над національними нормами і

правовими принципами держав як окремо взятих суб'єктів міжнародних економічних відносин. Про це, наприклад, свідчать принципи зовнішньоекономічної діяльності, закріплені в ст. 2 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», ухваленого 16 квітня 1991 р. До них належать такі принципи:

суверенітету України у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності;

свободи зовнішньоекономічного підприємництва;

юридичної рівності і недискримінації;

верховенства закону;

захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;

еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу при ввезенні та вивезенні товарів.

Наведений перелік принципів здійснення зовнішньоекономічної діяльності, закріплений у названому Законі України, як бачимо, майже в усьому співзвучний з принципами міжнародного економічного права. Взагалі слід зазначити, що принципи як інструмент регулювання відносин в основному використовуються в міжнародному праві. Для національних правових систем типовим інструментом регулювання суспільних правових відносин є норми права. Саме вони і віддзеркалюють зміст національного права. Міжнародне ж право не обмежується лише системою правових норм, а включає до свого складу і систему відповідних принципів.

Зміст цих принципів, в основному закріплений у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва держав відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 24 червня 1970 р.

Принцип мирного співіснування — один із провідних і важливих принципів міжнародного права, його галузей, зокрема і міжнародного економічного права. Відомо, що у світі є різні за своїм соціально-економічним устроєм держави. Тривалий час існували система соціалістичних і система капіталістичних держав. Між ними виникали і розвивалися відповідні міжнародні відносини економічного, політичного та іншого характеру. Дотримання цього принципу зобов'язувало держави світу відмовлятися від застосування сили або погрози силою, мирно врегульовувати спори тощо.

Принцип мирного співіснування знайшов своє втілення у багатьох міжнародно-правових актах, які регулюють відносини між окремими країнами світу. Він міцно вкоренився в політичній і правовій термінології ООН, у ряді резолюцій її Генеральної Асамблеї, в інших міжнародно-правових документах. Так, в уже згадуваній Хартії економічних прав і обов'язків держав, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН у 1974 р. (далі — Хартія 1974 р.), передбачені суверенне право кожної держави на вільний вибір соціально-економічної системи (ст. 1), заборона дискримінації держав у міжнародній торгівлі за ознаками належності до певної соціально-економічної системи (ст. 4). А в ст. 26 Хартії 1974 р. міститься норма, відповідно до якої усі держави «зобов'язані співіснувати в умовах терпимості одна до одної і жити в мирі, незалежно від розбіжностей у політичних, соціальних і культурних системах, повинні сприяти торгівлі між державами з різними економічними і соціальними системами».

Принцип мирного співіснування знайшов своє закріплення також у положеннях Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі, інших міжнародно-правових актах.

Принцип утримання у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності, так і політичної незалежності будь-якої держави. Будь-яка держава при здійсненні своїх міжнародних стосунків зобов'язана утримуватися від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності, так і політичної незалежності іншої держави. Така погроза або застосування сили є порушенням норм міжнародного права і Статуту ООН. Вони не повинні застосовуватися як засоби регулювання міжнародних питань. Агресивна війна є злочином проти миру, яка тягне за собою відповідальність за міжнародним правом. Відповідно до цілей і принципів ООН держави зобов'язані утриматися від пропаганди агресивних війн.

Кожна держава зобов'язана утриматися від організації підбурювання, надання допомоги або участі в актах громадянської війни або в терористичних актах в іншій державі.

Територія держави не повинна бути об'єктом військової окупації як результату застосування сили в порушення положень Статуту ООН. Вона не повинна бути об'єктом придбання іншої держави в результаті погрози силою або її застосування. Це не може визнаватися законним.

Усі держави повинні на основі загальновизнаних принципів і норм міжнародного права добросовісно виконувати свої обов'язки стосовно підтримання міжнародного миру і безпеки і прагнути до підвищення ефективності системи безпеки на основі Статуту ООН.

Принцип суверенної рівності держав визнаний Статутом ООН і закріплений у міжнародних договорах і деклараціях. Термін «суверенітет» у перекладі з французької буквально означає «верховенство», «верховна влада». У більш широкому розумінні він означає незалежність держави, її право самостійно вирішувати свої внутрішні і зовнішні справи, без втручання в них будь-якої іншої держави.

Державний суверенітет є однією з головних ознак держави. Якщо його немає, то не може бути і самої держави. Тому багато держав офіційно проголошує свій суверенітет. Так, Декларацією про державний суверенітет України, прийнятою Верховною Радою України 16 липня 1990 р., проголошено її державний суверенітет як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади в Україні в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах.

На важливість і значення цього принципу у міжнародних відносинах взагалі і міжнародних економічних відносинах зокрема вказує те, що він знайшов своє юридичне закріплення насамперед у Статуті ООН. «Організація заснована на принципі суверенної рівності її Членів», — сказано в п. 1 ст. 2 цього Статуту. А це означає, що всі держави, незалежно від існуючої в них соціально-економічної системи, масштабів їх території, кількості і складу населення, економічної чи військової могутності, а також інших характерних для них ознак, є рівноправними, суверенними суб'єктами міжнародних відносин, у тому числі і міжнародних економічних відносин. Як зазначалося на Женевській конференції 1964 р., економічні відносини

між країнами мають будуватися на основі поваги принципів суверенної рівності держав.

У Декларації про принципи міжнародного права, прийнятій у 1970 р. (далі — Декларація 1970 р.), дається розширене трактування суверенної рівності, яке зводиться до такого:

- 1) держави юридично рівні;
- 2) кожна держава здійснює права відповідно до свого повного суверенітету;
- 3) кожна держава зобов'язана поважати правосуб'єктність інших держав;
- 4) територіальна цілісність і політична незалежність держав є недоторканими, непорушними;
- 5) кожна держава має право вільно вибирати і розвивати свої політичні, соціальні, економічні та культурні системи;
- 6) кожна держава зобов'язана виконувати повністю і добровільно свої міжнародні зобов'язання й жити у мирі з іншими державами.

Особливе значення принцип суверенної рівності має для країн, що розвиваються. Адже він певною мірою перешкоджає здійсненню відносно них політики неоколоніалізму, непомірної експлуатації їх природних багатств.

Принцип рівноправ'я і самовизначення народу закріплений у Статуті ООН, і його зміст зводиться до того, що всі народи мають право вільно визначати без втручання із зовні свій політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток, а кожна держава зобов'язана поважати це право. Кожна держава зобов'язана сприяти за допомогою спільних і самостійних дій здійсненню цього принципу відповідно до положень Статуту ООН, з тим щоб сприяти дружнім відносинам і співробітництву між державами, а також невідкладно покласти край колоніалізму, проявляючи при цьому повагу до волі заінтересованих народів.

Створення суверенної незалежної держави, вільне приєднання до незалежної держави або об'єднання з нею, або встановлення будь-якого іншого політичного статусу, визначеного народом, є способом здійснення цим народом права на самовизначення.

Кожна держава зобов'язана утримуватись від будь-яких насильницьких дій, що позбавляють народи їх права на самовизначення, свободу і незалежність.

Принцип співробітництва держав є основою побудови і розвитку міжнародних відносин у різних сферах і галузях. Цілком зрозуміло, що без дотримання цього принципу неможливі нормальні міжнародні відносини, зокрема в економічній сфері. Цьому принципу присвячений спеціальний розділ Декларації 1970 р., котрий називається «Обов'язки держав, які співробітничать одна з одною відповідно до Статуту», де сказано, що держави зобов'язані співробітничати одна з одною, незалежно від відмінностей їхніх політичних, економічних і соціальних систем, у різних галузях міжнародних відносин з метою підтримання міжнародного миру, безпеки і сприяння міжнародній економічній стабільності та прогресу, загальному добробуту народів.

Принцип невтручання має дещо похідний характер стосовно таких принципів, як повага суверенітету і суверенної рівності держав. Статут ООН (п. 7 ст. 2) забороняє втручання у справи, які стосуються внутрішньої компетенції будь-якої держави, навіть ООН. На це також наголошується в Декларації 1970 р. та в інших міжнародно-правових документах. Дотримання зазначеного принципу виключає можливість використання тиску, всіляких економічних санкцій, введення ембарго та інших обмежень стосовно тієї чи іншої держави. Принцип був закріплений і в конституціях багатьох країн. Але, на жаль, цей міжнародно-правовий принцип нерідко порушується з боку окремих держав. Достатньо нагадати про військову інтервенцію США проти Домініканської Республіки, економічну блокаду Куби. І як не прикро, але сьогодні слід визнати, що й колишній СРСР та деякі інші соціалістичні країни допускали грубе порушення цього принципу. Як було заявлено керівниками СРСР, Болгарії, Угорщини, НДР та Польщі на зустрічі 4 грудня 1989 р., введення їхніми країнами військ до Чехословаччини у 1968 р. було не що інше, як втручання у внутрішні справи суверенної держави. Відомо, що ці неправомірні дії мали довготривалі негативні наслідки. Належну політичну оцінку дав другий з'їзд народних депутатів колишнього СРСР і рішення про введення радянських військ до Афганістану.

Принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань ще іноді розглядають як принцип поваги міжнародних зобов'язань. І це цілком зрозуміло, адже якщо не буде поваги до існуючих міжнародних зобов'язань, то мало надії на їх належне виконання. Цей принцип знайшов чітке закріплення у Заключному Акті загальноєвропейської наради, в якому, зокрема, зазначено: «Держави-учасниці сумлінно виконуватимуть свої зобов'язання з міжнародного права, як ті зобов'язання, котрі випливають із загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, так і зобов'язання, котрі випливають із відповідних міжнародному праву договорів або інших угод, учасниками яких вони є».

Значення цього принципу зростає і у зв'язку з тим, що в міжнародних відносинах практично відсутні органи (апарат), які б вживали заходи щодо примусового виконання міжнародних зобов'язань. Безумовно, що сумлінне ставлення тієї чи іншої держави до виконання своїх зобов'язань, особливо у міжнародних економічних відносинах, відіграє вирішальну роль під час укладання довгострокових договорів та угод.

Принцип взаємної вигоди — один із загальноновизнаних принципів міжнародного права, яким найчастіше керуються у міжнародних економічних відносинах. Цей принцип тісно пов'язаний з таким принципом, як суверенна рівність держав. Адже лише в межах рівності можна врахувати взаємні інтереси, досягти обопільної вигоди. Тому в Хартії 1974 р. ці принципи розглядаються як такі, що взаємно доповнюють один одного. Недодержання цього принципу у міжнародних економічних відносинах спричиняє неоколоніалізм, дискримінацію, нерівноправність і нееквівалентність обміну, врешті-решт призводить до політичної й економічної залежності, особливо ще недостатньо розвинутих країн.

Водночас не слід вважати якимось відступом від принципу взаємної вигоди встановлення, як виняток, для країн, що розвиваються, певних пільг, режиму найбільшого сприяння. Йдеться про так звані преференції (з латинської — віддаю перевагу), які застосовуються лише щодо тих країн, яким їх надано, і не поширюються на інші країни, навіть якщо вони користуються режимом найбільшого сприяння. Зазначене «порушення» принципу

взаємної вигоди забезпечує фактичну рівність і фактичну взаємну вигоду в економічних стосунках між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються.

Принцип взаємної вигоди закріплений у багатьох міжнародно-правових актах: Принципах міжнародних торговельних відносин і торговельної політики, які сприяють розвитку, прийнятих на I Конференції з торгівлі і розвитку в 1964 р., Декларації про встановлення нового міжнародного економічного порядку, прийнятій на VI спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1974 р., Хартії економічних прав та обов'язків держав, Заключному акті загальноєвропейської наради.

Принцип розгляду міжнародних спорів мирними засобами зобов'язує державу вирішувати всі свої міжнародні спори з іншими державами у такий спосіб, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир, безпеку і справедливість. Держави повинні прагнути до швидшого і справедливого розв'язання своїх міжнародних спорів, з допомогою переговорів, обстежень, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або іншими мирними засобами на свій вибір. Держави повинні узгодити такі мирні засоби, які відповідали б обставинам і характеру спору. Вони повинні утримуватися від будь-яких дій, які можуть погіршити становище настільки, що буде створена загроза підтриманню міжнародного миру і безпеки.

Мирні спори розв'язуються на основі суверенної рівності держав і відповідно до принципів свободи вибору засобів мирного розв'язання спорів.

Характеристика спеціальних принципів міжнародного економічного права

Ця група принципів відтворює специфіку правового регулювання у міжнародно-економічній сфері.

Принцип розвитку міжнародних економічних і науково-технічних відносин між державами — один із основних у системі спеціальних принципів. Він закріплений у Статуті ООН, у багатьох резолюціях Генеральної Асамблеї ООН, Конференції з торгівлі й розвитку та ін. З цих міжнародно-правових документів випливає, що одним із важливих завдань держав — членів ООН є розвиток

міжнародних економічних і, особливо, торговельних відносин, усунення штучних перепон у цій справі. Зміст вищезазначеного принципу зводиться до такого:

1) усі держави повинні співробітничати у справі сприяння більш раціональним і справедливим міжнародним економічним відносинам (ст. 8 Хартії 1974 р.);

2) кожна держава має право брати участь у міжнародній торгівлі та в інших формах економічного співробітництва, незалежно від відмінностей у політичних, економічних та соціальних системах (ст. 4);

3) усі держави зобов'язані співробітничати в економічній, соціальній, культурній, науковій і технічній галузях з метою сприяння економічному і соціальному прогресу (ст. 9);

4) міжнародне співробітництво з метою розвитку — єдина мета і загальний обов'язок усіх держав (ст. 17);

5) кожна держава має будувати свої економічні відносини з урахуванням інтересів інших країн (ст. 24);

6) усі держави мусять співробітничати у коректуванні цін на товари, що експортуються до країн, які розвиваються, стосовно цін на імпортовані ними товари (ст. 28);

7) усі держави повинні сприяти збалансованому розвитку світової економіки, враховуючи ту обставину, що добробут розвинутих країн і країн, які розвиваються, тісно взаємозв'язані і що розквіт міжнародного співробітництва в цілому залежить від розквіту його складових (ст. 31).

Дотримання цього принципу — умова стабільності міжнародних економічних зв'язків.

Принцип юридичної рівності і недопустимості економічної дискримінації держав впливає із загального принципу співробітництва держав і принципу їх рівноправ'я. Як свідчить світова практика міжнародних економічних відносин, найбільшу ефективність вони мають у тому разі, коли будуються на основі юридичної рівності всіх держав як суб'єктів міжнародного економічного права, недопущення їх економічної дискримінації. Цей принцип є загальновідомою правовою нормою і, як правило, не вимагає свого обов'язкового закріплення у договірних зобов'язаннях.

Відповідно до нього кожна держава має право вимагати надавати їй рівні умови у міжнародних економічних відносинах, як і вона іншим державам.

Звичайно, це не означає, що повністю виключається можливість введення державою обмежувальних заходів у міжнародних економічних відносинах. З тих чи інших причин вони можуть вводитись, але за однієї умови: такі обмеження мають стосуватися всіх держав. Якщо дана умова не виконується, то це слід вважати порушенням принципу юридичної рівності і недопущення економічної дискримінації. Одним із яскравих прикладів порушення цього принципу був торговельний закон, прийнятий конгресом США у 1974 р., а також анулювання на початку 1976 р. США програми економічної допомоги Індії. Але не слід розглядати як дискримінацію в економічних відносинах заходи відповідного характеру (реторсії), які застосовуються до держави-порушника і які покликані забезпечити дотримання принципу рівності і недопущення дискримінації.

Принцип свободи вибору форми організації зовнішньоекономічних зв'язків надає можливість вільного вибору певних форм співробітництва у зовнішньоекономічних відносинах. Цей принцип знайшов чітке своє закріплення і висвітлення у ст. 4 Хартії 1974 р.: «При здійсненні міжнародної торгівлі та інших форм економічного співробітництва кожна держава вільно вибирає форму організації своїх зовнішньоекономічних відносин і укладає двосторонні та багатосторонні угоди міжнародного економічного співробітництва, що відповідають її міжнародним зобов'язанням і потребам».

Аналіз існуючих форм організації зовнішньоекономічних відносин дає можливість з'ясувати роль держави у цій справі.

У багатьох колишніх соціалістичних країнах зовнішньоекономічна діяльність здійснювалася здебільшого на основі державної монополії, відповідно до чого держави зосереджували у своїх руках зовнішньоекономічну торгівлю та інші види зовнішньоекономічної діяльності. Ще 22 квітня 1918 р. Рада Народних Комісарів РФСР прийняла спеціальний декрет «Про націоналізацію зовнішньої торгівлі». Усі зовнішньоторговельні

зв'язки здійснювалися у колишньому Союзі через Міністерство зовнішньої торгівлі СРСР та деякі інші органи державного управління. Держава через ці органи здійснювала керівництво і правове регулювання різними видами зовнішньоекономічної діяльності, проводила єдину державну політику у цій галузі, планувала її розвиток, установлювала порядок здійснення зовнішньоекономічної діяльності, забезпечувала його дотримання та ін.

У капіталістичних країн не існує повної державної монополії на зовнішньоекономічну діяльність. Держава лише здійснює регулювання такої діяльності у межах однієї держави або в межах певної групи держав, наприклад держав Спільного ринку.

Що стосується країн, які розвиваються, то в деяких з них спостерігається тенденція до встановлення монополії держави на зовнішньоекономічну діяльність через націоналізацію зовнішньоторговельних підприємств, встановлення контролю за їх діяльністю.

У державах, які утворилися після розпаду СРСР, зовнішньоекономічна діяльність базується не на основі їх монополії у цій галузі, а на основі її державного регулювання. Це видно, наприклад, із змісту Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», прийнятого 16 квітня 1991 р. Відповідно до цього закону одним із принципів зовнішньоекономічної діяльності є принцип свободи зовнішньоекономічного підприємництва. Його суть полягає у праві суб'єктів такої діяльності добровільно вступати у зовнішньоекономічні зв'язки, здійснювати її у будь-яких формах, які не заборонені чинним законодавством, виключному праві власності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на всі одержані ними результати (ст. 2).

Суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності згідно із зазначеним Законом є фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), юридичні особи, які зареєстровані і розташовані на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, у тому числі акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, фірми «Торговий дім», посередницькі та консультаційні

фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації тощо), об'єднання фізичних і юридичних осіб, спільні підприємства та ін.

Принцип свободи вибору форми організації зовнішньоекономічної діяльності полягає також і в тому, що кожна держава має право встановлювати свободу торгівлі, тобто свободу ввезення і вивезення товарів без будь-якого регулювання її з боку держави (політика фрітредерства — вільної торгівлі). Таким правом користувалась, наприклад, Англія у другій половині XIX ст. А взагалі така політика на початку XX ст. почала втрачати своє значення і поступилася місцем протекціонізму — системі економічних законів держави, спрямованих на захист національної промисловості і сільського господарства від іноземної конкуренції, а також на проникнення на зовнішні ринки і загарбання їх. Найважливішим знаряддям при цьому є введення і здійснення відповідної митної політики, яка зводиться до встановлення мита під час імпорту й експорту товарів.

Держави можуть здійснювати і ліцензування ввезення або вивезення товарів (така практика широко використовується, наприклад, у США).

Принцип невід'ємного суверенітету держав над їх природними та іншими ресурсами, а також над їх економічною діяльністю впливає із загального принципу державного суверенітету. Юридичне закріплення цей принцип знайшов насамперед у Декларації 1974 р. і в Хартії 1974 р. Так, у п. 1 ст. 2 Хартії зазначено: «Кожна держава може і повинна вільно здійснювати повний постійний суверенітет над усіма своїми багатствами, природними ресурсами й економічною діяльністю, включаючи право на володіння, використання та експлуатацію». У Декларації 1974 р. п. 4 «г» передбачає право країн, що розвиваються, або тих, які перебувають під колоніальним і расовим пануванням, іноземною окупацією, на своє звільнення і відновлення контролю над власними природними ресурсами та економічною діяльністю.

У розвиток цієї ідеї ст. 16 Хартії проголошує право і обов'язок усіх держав індивідуально і колективно боротися за ліквідацію колоніалізму, апартеїду, расової дискримінації, неокolonіалізму і всіх

зовнішніх форм агресії, проти окупації і панування та всіх економічних і політичних наслідків, що випливають із цього. Держави, які проводять політику примушування, несуть економічну відповідальність перед країнами, територіями і народами, повинні відшкодувати чи повністю компенсувати використання і скорочення їх природних та інших ресурсів.

Принцип невід'ємного суверенітету держав над їх природними та іншими ресурсами, а також їх економічною діяльністю дістав розвиток і юридичну фіксацію у ряді міжнародних угод, конвенцій. Водночас слід зазначити, що такі держави, як США, Англія і ряд інших капіталістичних країн, намагалися через голосування перешкодити включенню цього принципу у зміст Хартії 1974 р. і Декларації 1974 р. І лише активна і послідовна позиція насамперед країн — членів колишньої Ради Економічної Взаємодопомоги дала можливість юридично закріпити цей принцип.

Відповідно до принципу найбільшого сприяння (коли він включається до міжнародного договору) кожна сторона (держава) зобов'язується надати другій стороні (державі) такий режим у тій чи іншій галузі співробітництва (пільги, привілеї, переваги тощо), який вона надасть у майбутньому будь-якій третій стороні (державі). Дотримання цього принципу дає можливість ставити в однакові умови держави та інших суб'єктів міжнародних економічних відносин. Цей принцип знайшов своє закріплення в Принципах 1964 р. і Хартії 1974 р. Так, у загальному восьмому принципі записано: «Міжнародна торгівля повинна бути взаємовигідною і здійснюватися на основі режиму найбільшого сприяння; у межах торгівлі не повинні застосовуватися дії, які завдають шкоди торговельним інтересам інших країн». Майже аналогічною є редакція ст. 26 Хартії 1974 р.

Практична реалізація принципу найбільшого сприяння здійснюється через його закріплення у відповідних договорах, угодах та інших міжнародних актах.

Практика міжнародних економічних відносин має приклади, які свідчать про недотримання цього принципу з боку окремих держав. Так, у середині 80-х років режим найбільшого сприяння був наданий Сполученими Штатами Америки понад 120 країнам світу, однак у ньому було відмовлено СРСР, що певною мірою негативно

позначилося на експорті його товарів. Це була не лише одна із форм політичного тиску, а й акт дискримінаційного характеру.

Одночасно слід підкреслити, що в окремих випадках як виняток із принципу найбільшого сприяння є надання країнам, що розвиваються, преференційних поступок. Це — правомірні винятки, передбачені Принципами і Хартією.

Принцип національного режиму вказує на те, що у кожній державі, яка виступає суб'єктом міжнародних економічних відносин, юридичним і фізичним особам іншої держави надаються такі самі права і вони мають такі самі обов'язки, що й юридичні та фізичні особи першої держави, тобто іноземні суб'єкти прирівнюються у своєму правовому статусі до власних національних суб'єктів. Цей принцип нерідко застосовується в інтересах окремих держав, коли в умовах економічної нерівності принцип національного режиму надається сильнішому іноземному партнеру, а не національному партнеру, що дає можливість фактичного отримання переваг іноземному партнеру. Зазначений принцип широко використовується в торговельно-договірних відносинах США.

Така загальна характеристика спеціальних принципів міжнародного економічного права.

Розділ 4.

Поняття і види суб'єктів міжнародного економічного права

Правовий статус держави як суб'єкта міжнародного економічного права

Міжнародне економічне право покликане регулювати суспільні відносини між різними суб'єктами. Під суб'єктом права взагалі розуміють осіб (фізичних і юридичних), які відповідно до закону наділені здатністю мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки, що дає їм можливість брати участь у відповідних правовідносинах.

Що стосується складу суб'єктів міжнародного економічного права, то слід зазначити, що єдиного підходу до цього питання немає. Так, згідно з концепцією, яка домінує у вітчизняній юридичній літературі, до суб'єктів міжнародного економічного права належать держави та міжнародні економічні організації. Дещо інший підхід до даної проблеми передбачає зарубіжна доктрина. Наприклад, В. Фікентшер (ФРН) вважає, що слід відносити до суб'єктів міжнародного економічного права не лише юридичних, а й фізичних осіб, а на думку французького вченого М. Беланже, такими суб'єктами є держави, міжнародні економічні організації і транснаціональні корпорації.

На нашу думку, враховуючи предмет міжнародного економічного права (економічні міждержавні відносини), більш правильною є концепція вітчизняних учених, відповідно до якої суб'єктами МЄП можуть бути держави та міжнародні організації.

Головним суб'єктом міжнародного економічного права є держава. На сучасній політичній карті світу є понад 220 держав, 190 з яких — члени ООН. За існуючими як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі визначеннями, держава — це політична форма організації суспільства, яка виражає обумовлену економічним ладом політичну владу пануючого класу або всього народу. Так, у Декларації про державний суверенітет України зазначено, що народ України є

єдиним джерелом державної влади. Повновладдя народу забезпечується на основі Конституції як безпосередньо, так і через народних депутатів, обраних до Верховної і місцевих рад України.

До ознак будь-якої держави слід віднести наявність: 1) публічної влади; 2) державного суверенітету; 3) територіального поділу населення; 4) державного апарату; 5) податкової системи; 6) права.

У міжнародному праві, характеризуючи державу, використовують й інші ознаки. Зокрема, у Міжамериканській конвенції про права та обов'язки держав від 26 грудня 1933 р. зазначено, що державі як особі міжнародного права мають бути властиві такі ознаки: 1) постійне населення; 2) певна територія; 3) уряд; 4) здатність вступати у відносини з іншими державами (ст. 1). Що ж до федеративної держави, то вона становить лише одну особу в міжнародному праві (ст. 2).

По-різному підходять до визначення держави вчені окремих країн. Приміром, німецький професор Г. Мослер вважає, що держава в міжнародному праві — це організоване соціальне утворення, яке на кожному етапі історичного розвитку є вищою суспільною владою, рівною з іншими аналогічними утвореннями. А польський професор Л. Антонович під державою розуміє суверенне геополітичне утворення, яке визнає міжнародне право. Є й інші визначення.

Держави можуть бути різними за своїми соціально-економічними системами, політичним режимом, формою правління та формою державного устрою. Але незалежно від цього кожна з них на основі свого суверенітету має право бути суб'єктом міжнародно-правових відносин і, зокрема, міжнародних економічних відносин. Наприклад, у розділі десятому «Міжнародні відносини» Декларації про державний суверенітет України зазначено, що вона як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для забезпечення національних інтересів у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, технічній, культурній і спортивній сферах. Україна виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і

міжнародної безпеки, бере участь у загальноєвропейському процесі та в європейських структурах.

Нині держави світу або їхні групи функціонують в умовах інтернаціоналізації господарського життя, міжнародного поділу праці, різних можливостей у забезпеченні виробництва сировинними, енергетичними, трудовими та іншими необхідними ресурсами, монополії ряду держав на випуск окремих видів продукції та дії інших чинників, які обумовлюють необхідність міжнародного економічного співробітництва. Вихід сьогодні будь-якої держави на шлях науково-технічного прогресу, інтенсифікації національної економіки практично неможливий без активної діяльності у сфері міжнародних економічних відносин, створення найсприятливіших умов для інтегрованості національної економіки у світову, наближення її до ринкових структур розвинутих країн. Ці чинники значною мірою сприяють зростанню економічної могутності держав, піднесенню народного добробуту та вирішенню інших соціально важливих для кожної країни завдань.

Ураховуючи все це, держави нині більше уваги приділяють питанням зовнішньоекономічної діяльності, намагаються частіше виступати як суб'єкти міжнародного економічного права, використовуючи різні форми міжнародного співробітництва. Зростає кількість міждержавних, міжурядових як двосторонніх, так і багатосторонніх договорів та угод економічного характеру. Укладається чимало різноманітних міжвідомчих угод на рівні окремих державних органів. Держави беруть участь у діяльності міжнародних економічних організацій і використовують інші форми міжнародного економічного співробітництва.

Розглядаючи правовий статус держави як суб'єкта міжнародного права, зокрема економічного, важливо звернути увагу на таку категорію, як правосуб'єктність держави, що має два прояви: міжнародну правоздатність і міжнародну дієздатність. Міжнародна правоздатність держави — це її здатність мати права й обов'язки з міжнародного права, тобто здатність бути суб'єктом міжнародних правовідносин. Міжнародна дієздатність держави — це її здатність незалежно здійснювати свої суверенні права і нести обов'язки з міжнародного права. Як правило, ці прояви правосуб'єктності

держави збігаються, але інколи виникають ситуації, коли держави як суб'єкти міжнародного права є правоздатними, проте внаслідок певних причин можуть бути повністю або частково недієздатними. Так, у роки Другої світової війни в умовах окупації окремих держав гітлерівською Німеччиною останні були правоздатними, а свою дієздатність реалізували обмежено — за допомогою урядів, які перебували в еміграції.

У зв'язку з розпадом колишнього СРСР кількість держав як суб'єктів міжнародного економічного права збільшилась. Однією з таких держав стала Україна, яка сьогодні започатковує і розвиває зовнішні економічні відносини. Виходячи з положень Конституції України, Декларації про державний суверенітет, законів «Про економічну самостійність України», «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про міжнародні договори України» та деяких інших Україна як держава є самостійним суб'єктом у здійсненні та регулюванні зовнішньоекономічних відносин. Вона укладає необхідні міжнародно-правові договори та угоди, бере участь у діяльності міжнародних економічних організацій. Використовуючи свої права у міжнародних економічних відносинах, вона намагається у належний спосіб виконувати взяті на себе відповідно до договорів та угод зобов'язання.

Ураховуючи роль, яку відіграють міжнародні організації в різних сферах міжнародного співробітництва, багато держав стають їх членами. Це стосується й України. Наша держава як самостійний і суверенний суб'єкт міжнародних відносин є членом близько 50 міжнародних організацій. Серед них такі важливі, як Економічна та соціальна рада ООН, Міжнародний валютний фонд, Міжнародна організація праці, Організація ООН з промислового розвитку, Міжнародне агентство з атомної енергії, Міжнародний союз електрозв'язку, Міжнародна організація з цукру, організація Чорноморського економічного співробітництва тощо. З багатьма міжнародними організаціями Україна співпрацює як їх асоційований член. А взагалі наша держава бере участь у діяльності понад 100 міжнародних організацій. Вона є ініціатором створення неформального об'єднання держав ГУУАМ (Грузія, Україна,

Узбекистан, Азербайджан, Молдова), організації Чорноморського економічного співробітництва та ряду інших.

Участь України у міжнародних організаціях вимагає від неї, звичайно, відповідної участі у формуванні їх коштів. Так, за один рік членства в ООН наша країна сплачує близько 19 млн дол. США. Але водночас членство в міжнародних організаціях забезпечує як пряму, так і побічну вигоду. Скажімо, лише участь України в миротворчій акції ООН у колишній Югославії обумовила повернення в державу протягом двох років близько 10 млн дол. (сплата заробітної плати, компенсація за використання техніки, а також перевезення). Або такий приклад. Завдяки участі України в такій організації, як Всесвітній поштовий конгрес, Міністерство зв'язку України одержить від цієї організації понад 2 млн дол. на розвиток поштової і телефонної мереж України, тобто це фактично повернення тих коштів, які ми платимо в бюджет міжнародних організацій.

Участь України в діяльності міжнародних організацій значно розширює її можливості у міжнародному, зокрема економічному, співробітництві.

Незалежно від того, хто є конкретним учасником міжнародних економічних відносин, які межі їхньої компетенції, які виникають при цьому права або зобов'язання, — в усіх випадках єдиним суб'єктом цих відносин є держава. Саме вона як суб'єкт міжнародних відносин і відповідно міжнародного економічного права наділена всім обсягом правоздатності.

Держава, а не хто інший, несе відповідальність за виконання зобов'язань, які випливають з міжнародних договорів і угод. Винятком із цього правила є відносини, в яких юридичною особою є не держава, а якийсь інший орган, що виступає від свого імені. У таких випадках він і несе самотійну відповідальність за своїми зобов'язаннями.

Характер і зміст міжнародних економічних відносин, в яких бере участь держава, можуть бути найрізноманітнішими. Це можуть бути відносини суто організаційного характеру, коли, приміром, укладаються угоди про організацію міжнародного економічного співробітництва, або відносини майнового характеру, коли, наприклад, укладаються конкретні зовнішньоекономічні договори

(угоди) між державою (її органом) про передання майна, виконання робіт, надання послуг тощо.

Держава може вступати у міжнародні відносини економічного змісту і не з суб'єктами міжнародного права чи міжнародного економічного права. У цьому разі відносини регулюватимуться не нормами міжнародного права чи міжнародного економічного права, а нормами відповідних національних правових систем, а також нормами міжнародного приватного права. Такого роду відносини не можна розглядати як відносини міжнародно-правові, міждержавні.

Взагалі слід ще раз наголосити на тому, що головним суб'єктом міжнародних відносин, зокрема економічних, є держава. Це впливає з того, що будь-яка держава може самотійно мати міжнародні відносини з іншими державами. Крім того, на основі багатосторонніх угод саме держава створює міжнародні організації, які теж є самотійними суб'єктами міжнародно-правових відносин, але їх складовою знову-таки виступає держава.

Практика міжнародного співробітництва за участі держав виробила ряд організаційних форм, а саме:

- міжнародне економічне співробітництво держави з державою;
- співробітництво держави з міжнародними організаціями, зокрема економічними, на правах повноправного членства;
- співробітництво держави з міжнародними економічними організаціями на правах асоційованого членства;
- співробітництво держави з відповідною групою держав;
- співробітництво держави в рамках міжнародної організації з іншими державами, які є її членами;
- співробітництво держави через певну міжнародну організацію з іншими державами, які не є її членами.

Поняття міжнародної економічної організації та її правовий статус

Характерною рисою сучасного світового співтовариства є глобалізація міжнародних економічних відносин, а також взаємозалежність їх учасників. Унаслідок цього необхідною умовою реалізації економічного потенціалу будь-якої держави є її участь у

діяльності світового господарства. Зважаючи на це, Основні напрями зовнішньої політики України, затверджені Постановою Верховної Ради України 2 липня 1993 р. (Основні напрями), одним із головних завдань зовнішньої політики нашої країни визначили включення її національного господарства до світової економічної системи.

Важливим елементом зазначеної системи є міжнародні організації, через які здійснюється міжнародне співробітництво в усіх напрямках. Нині у світі нараховується понад 4 тис. міжнародних організацій, з яких понад 300 — міжурядові. Міжнародні економічні організації (МЕО) є різновидом міжнародних організацій і інституційними механізмами координації та регулювання співробітництва практично в усіх галузях міжнародних економічних відносин. Зазначена роль МЕО робить співробітництво з ними одним із головних чинників, який є об'єктивно необхідним для реалізації як завдання, встановленого в Основних напрямках, так і економічного розвитку нашої країни в цілому.

У міру розвитку економічних відносин стає неможливим і недоцільним укладення лише двосторонніх договорів та угод. Чимало країн заінтересовані у розширенні співробітництва з ряду важливих загальних напрямів зовнішньоекономічної діяльності (торгівлі, науки та техніки, транспортних перевезень, будівництва тощо) на основі багатосторонніх міжнародних економічних відносин.

Один з ефективних шляхів побудови багатостороннього економічного співробітництва — створення міжнародних економічних організацій, покликаних сприяти укладенню багатосторонніх договорів, формуванню міжнародних механізмів з нагляду і контролю за їх виконанням, розробленню та встановленню норм, спрямованих на правове регулювання міжнародних економічних відносин, та ін. Перші міжнародні економічні організації (комісії, спілки, комітети, асоціації) виникли ще у ХІХ ст. Так, були створені комісії з питань експлуатації міжнародних річок, таких як Рейн (1814 р.) і Дунай (1856 р.), Всесвітня поштова спілка (1874 р.), Міжнародний комітет мір та ваг (1875 р.), Міжнародна асоціація залізничних конгресів (1885 р.) та ін.

Активно відбувався процес створення міжнародних організацій і після Другої світової війни, коли на Землі, поряд з капіталістичною,

виникла соціалістична система. 24 жовтня 1945 р. була створена міжнародна, міждержавна організація — Організація Об'єднаних Націй, основними цілями якої є підтримання міжнародного миру і безпеки, розвиток дружніх відносин на основі поважання принципу рівноправності і самовизначення народів, здійснення міжнародного співробітництва в розв'язанні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру.

Історія розвитку міжнародних відносин, створення міжнародних організацій дає можливість залежно від певного історичного періоду провести відповідне їх угруповання. Так, відомо, що виникнення і розвиток капіталістичної і соціалістичної систем зумовили необхідність створення в їх межах відповідних міжнародних організацій. Головною у системі соціалістичних країн була Рада Економічної Взаємодопомоги (РЕВ). Як уже зазначалося, процеси, що відбувалися у 80—90-х роках ХХ ст. у багатьох соціалістичних країнах, привели до припинення існування РЕВ.

Система капіталістичних держав, які нині називають розвинутими, була представлена, наприклад, Європейським Економічним Співтовариством (ЄЕС).

Національно-визвольний рух у багатьох країнах значно змінив політичну карту світу, спричинив розпад колоніальної системи, виникнення на її руїнах десятків самостійних та незалежних держав. Такі держави з'явилися в Азії, Африці і Латинській Америці. Більшість із них ще слабо економічно і політично розвинуті, а в багатьох із них продовжується боротьба із залишками колоніалізму і неокolonіалізму, ці країни створюють різні регіональні і передусім економічні організації. Так, 25 країнами були створені Латиноамериканська економічна система, а також Комітет з розвитку і співробітництва країн Карибського басейну, до складу якого входили такі країни, як Барбадос, Співдружність Багамських Островів, Куба, Гренада, Гайана, Гаїті, Домініканська Республіка, Ямайка, Тринідад і Тобаго. До цієї групи міждержавних економічних організацій слід віднести створене у 1975 р. Економічне співтовариство держав Західної Африки, Латиноамериканську асоціацію інтеграції та ін.

Отже, перший найбільш узагальнений поділ міжнародних організацій за так званим організаційним принципом дає можливість виділити їх чотири групи:

1) універсальні міжнародні організації, членами яких є держави різних соціально-економічних систем;

2) міжнародні організації, членами яких були соціалістичні країни;

3) міжнародні організації, які об'єднують розвинуті (капіталістичні) країни;

4) міжнародні регіональні організації, до складу яких входять, як правило, країни, що розвиваються.

У літературі має місце й інша класифікація, коли міжнародні економічні організації поділяються на три групи:

міжнародні економічні організації в системі ООН;

міжнародні економічні організації, які не входять до системи ООН;

регіональні економічні організації.

Класифікацію міжнародних економічних організацій можна продовжити і в межах кожної із названих груп. Так, серед такої універсальної міжнародної організації, як ООН, можна виділити дві підгрупи. Перша — спеціалізовані установи ООН і друга — допоміжні органи ООН, які користуються статусом міжнародних організацій. До першої групи, наприклад, можна віднести Організацію Об'єднаних Націй з промислового розвитку, а до другої — Конференцію з торгівлі та розвитку.

Крім цього, можна ділити міжнародні економічні організації залежно від напряму міжнародного економічного співробітництва. Нині можна виділити такі найважливіші напрями: співробітництво у галузі міжнародної торгівлі; співробітництво у валютно-фінансовій сфері; співробітництво у галузі транспорту; співробітництво у галузі промисловості; співробітництво у галузі сільського господарства; співробітництво у галузі інвестицій; науково-технічне співробітництво; співробітництво у галузі інтелектуальної власності та співробітництво у галузі стандартизації та сертифікації продукції. Так, наприклад, до організацій, які відають міжнародною торгівлею, необхідно віднести Світову організацію торгівлі, Конференцію ООН з

торгівлі та розвитку, Європейську конференцію міністрів транспорту та деякі інші. Діяльність ряду міжнародних організацій, зокрема Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Спеціального фонду ООН, стосується питань організації міжнародних валютних відносин. До організацій, які є суб'єктами міжнародного транспортного права, слід віднести Авіатранспортну асоціацію, Міжнародну організацію цивільної авіації, Міжнародну спілку автомобільного транспорту, Спілку автодорожніх служб залізниць, Дунайську комісію, Міжнародну морську організацію та ін.

Міжнародні організації, в тому числі економічні, можна класифікувати і за назвою: організація (Організація Об'єднаних Націй, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Міжнародна організація цивільної авіації, Міжнародна морська організація), союз (Всесвітній поштовий союз, Міжнародний союз електрозв'язку), спілка (Міжнародна спілка автомобільного транспорту, Європейська телерадіомовна спілка), фонд (Міжнародний валютний фонд), центр (Міжнародний торговий центр), рада (Рада Європи), банк (Міжнародний банк реконструкції та розвитку), комісія (Міжнародна електротехнічна комісія, Дунайська комісія, Комісія зі збереження морських живих ресурсів Антарктики, Комісія з питань охорони нових сортів рослин), асамблея (Парламентська асамблея міжнародного економічного співтовариства), агентство (Міжнародне агентство з питань атомної енергії), конференція (Конференція ООН з торгівлі та розвитку, Європейська конференція міністрів транспорту), ініціатива (Центральна європейська ініціатива) тощо.

Міжнародні організації можна визначати і залежно від кола їхніх членів. За цим критерієм розрізняють організації загального й обмеженого складу. Наприклад, до першої групи організацій, тобто загального складу, можна віднести ООН, СОТ, МВФ, Всесвітній поштовий союз та ін. До другої групи міжнародних організацій, тобто обмеженого складу, як правило, відносять регіональні, які створюються в межах певного регіону і є відкритими для вступу до них держав, що знаходяться на його території. Такими організаціями можна вважати Лігу арабських держав, Європейський Союз, Раду Європи, Співдружність Незалежних Держав. До цієї групи

міжнародних економічних організацій можуть належати не тільки регіональні, приміром Організація країн — експортерів нафти, відома ще під назвою «ОПЕК», яка об'єднує 13 основних нафтовидобувних країн Азії, Африки та Латинської Америки (Алжир, Венесуела, Габон, Еквадор, Індонезія, Ірак, Іран, Катар, Кувейт, Лівія, Нігерія, ОАЄ, Саудівська Аравія).

Можна класифікувати міжнародні організації з погляду торгівлі окремими видами товарів — цукром, кавою, пшеницею, каучуком та ін., які об'єднують як країни-експортери, так і країни — імпортери цих товарів.

Якщо покласти в основу класифікації міжнародних організацій такий критерій, як характер компетенції, то їх можна поділити на міжнародні організації загальної і спеціальної компетенції. До перших насамперед слід віднести ООН, яка може розглядати будь-яку міжнародну проблему, тому справедливо називається універсальною організацією. До міжнародних організацій спеціальної компетенції можна віднести Міжнародну організацію праці, Всесвітню метеорологічну організацію, Світову організацію торгівлі, Міжнародну організацію з питань стандартизації та ін. Варто зауважити, що більшість міжнародних економічних організацій є організаціями спеціальної компетенції.

Залежно від впливу на країни-члени (за характером повноважень) міжнародні організації можна поділяти на міждержавні та наддержавні (наднаціональні). Міждержавні організації не мають наддержавних повноважень тому, що країни-члени не передають їм своїх функцій. Основним завданням таких організацій є забезпечення взаємодії держав у процесі їх співробітництва. Саме взаємодія збільшує потенціал не лише міжнародної організації, а й держав, які входять до її складу. Наддержавні ж організації наділяються повноваженнями країн-членів у відповідних сферах їхньої діяльності. Це повною мірою стосується Європейських Співтовариств.

Певну роль у розвитку міжнародного економічного співробітництва в окремих напрямках відіграють міжнародні та регіональні міжурядові галузеві організації, зокрема Продовольча і сільськогосподарська організація ООН, Всесвітня поштова спілка, Організація міжнародної цивільної авіації, Міжурядова морська

консультативна організація, Міжнародний банк економічного співробітництва та ін. Усі названі організації наділені міжнародною правосуб'єктністю і відіграють значну роль в організації і здійсненні міжнародного економічного співробітництва. Створені на основі міжнародних договорів, вони у межах своєї діяльності обговорюють різноманітні економічні проблеми, розробляють і приймають нормативні акти та окремі норми міжнародного економічного права.

За умовами участі в членстві міжнародні організації поділяються на відкриті, до яких може вступити будь-яка держава (ООН), і закриті, прийняття до яких може здійснюватися за запрошеннями їхніх засновників (НАТО).

Система норм і принципів, які визначають правовий статус міжнародних організацій, їх органів, називається правом міжнародних організацій. Ця система права складається із двох підсистем, так званого первинного і вторинного права. Установчі договори міжнародних організацій (здебільшого це статuti) є правовим фундаментом їхньої діяльності і становлять сутність первинного права. Щодо вторинного права, то його системою є правові норми, які віддзеркалюють зміст правових актів, що приймаються міжнародними організаціями та їхніми структурами в межах компетенції, закріпленої в міжнародних договорах. Іншими словами, вторинне право є «внутрішнім» правом, адже воно більше спрямоване на врегулювання відносин внутрішньоорганізаційного характеру, що виникають у процесі діяльності певної організації.

Усе викладене вище дає можливість зробити висновок, що під міжнародними економічними організаціями слід розуміти такі організації, які створені на основі міжнародних договорів і проводять свою діяльність, спрямовану на організацію і здійснення міжнародного економічного співробітництва.

Правоздатність, якою наділені міжнародні економічні організації, дає їм змогу укладати угоди як з окремими державами, так і з міжнародними організаціями в межах завдань і цілей, закріплених в їхніх установчих документах.

Міжнародні економічні організації користуються імунітетом, що має важливе значення для їхньої діяльності. Відповідно до Конвенції про правовий статус, привілеї та імунітет міжнародних економічних

організацій від 5 грудня 1980 р. майно й активи цих організацій мають імунітет від будь-якої форми адміністративного та судового втручання, за винятком випадків, коли сама організація відмовляється від імунітету (ст. 4).

Розділ 5.

ТНК та їх роль у системі міжнародних економічних відносин

Перше уявлення про ТНК як категорію можна одержати через з'ясування значення слів «корпорація» і «транснаціональна». Корпорація — пізньолатинське слово, яке означає певні об'єднання, спілки, що створюються для досягнення певних цілей. Коли вживають слова «транснаціональне», «транснаціональний», то під ними розуміють щось таке, що виходить за межі однієї держави, що пов'язане з міжнародною або регіональною діяльністю. Отже, можна сказати, що ТНК — це відповідні об'єднання, спілки, діяльність яких не обмежена рамками однієї нації або держави.

Як правило, ТНК створювалися в межах функціонування світового господарства. Вони не лише певною мірою підривають суверенітет країн, що розвиваються, а й посягають на національні інтереси і ряду розвинутих капіталістичних держав. За даними ООН, уже на початок 80-х років ТНК мали в країнах, що розвиваються, 27 філій. Із них 44,2 % належали США, 22,8 — Великобританії, 6,6 — Японії, 5,3 — Франції, 4,9 % — ФРН. Загальний обсяг прямих приватних капіталовкладень корпорацій розвинутих капіталістичних країн оцінювався на початок 1982 р. у 130 млрд дол. (на початок 1972 р. — 45 млрд дол.).

На зарубіжних підприємствах ТНК працює близько 14 млн осіб. Каналами ТНК уже в середині 70-х років здійснювалося 90 % експорту приватного капіталу. Переважно він спрямовувався в країни Азії, Африки, Латинської Америки.

На початок третього тисячоліття виробництво товарів і послуг на підприємствах ТНК становило 7 % світового обсягу ВВП.

Слід зазначити, що вкладення коштів через ТНК дуже вигідне. Підраховано, наприклад, що за період 1975—1984 рр. американські корпорації вклали в економіку країн, що розвиваються, 22,5 млрд дол., а отримали прибутків за цей самий період 84,4 млрд дол., з яких

31,6 млрд дол. реінвестовано в економіку молодих держав, а 52,8 млрд дол. (чистий прибуток) переведено в США.

Діяльність ТНК, особливо в молодих державах, веде до величезних фінансових збитків, поглиблює диспропорції в розвитку їх економіки, руйнує її, погіршує становище населення та є причиною інших негативних явищ. Так, у Пуерто-Ріко шкода, заподіяна американськими ТНК цукровій промисловості і рибальству у зв'язку з викидами відходів нафтохімічного виробництва, набагато перевищує доходи від розвитку в цій країні нафтохімії. Загалом у цій маленькій країні з площею 8,9 тис. км² і населенням 3,3 млн американському капіталу належить виробництво 80 % промислової і 50 % сільськогосподарської продукції, 85 % роздрібної торгівлі, 80 % земель, повністю засоби зв'язку, повітряного і морського транспорту.

Більшість країн, які стали на шлях розвитку, добре розуміють політику ТНК і намагаються об'єднуватись для захисту своїх інтересів. Інколи вони звертаються з цього приводу і в міжнародні організації, зокрема в ООН. Так, у 1980 р. Генеральною Асамблеєю ООН були схвалені Принципи щодо контролю за обмеженням ділової практики монополій і корпорацій. Розробляється Кодекс поведінки ТНК, з більшості положень якого між розвинутими капіталістичними країнами і молодими державами вже досягнуто згоди.

Незважаючи на активну діяльність ТНК, як у зарубіжній, так і у вітчизняній літературі ще не вироблено єдиного їх визначення. На думку німецького юриста Б. Гросфельда, ТНК — це підприємства, які здійснюють свою діяльність у багатьох країнах через дочірні товариства або відділення, що керуються з одного центру.

Такі вчені, як Л. А. Лунц, Л. О. Лялікова та деякі інші, вважають, що ТНК — це економічно єдина система, яка керується і контролюється з одного центру і складається з материнської компанії, дочірніх товариств, філій і відділень. Ці структурні ланки розташовані в різних країнах. Як правило, вони є юридичними особами і здійснюють свою діяльність на основі національного законодавства. Навіть національно-державна належність материнської компанії не створює можливості для того, щоб законодавство країни її базування поширювалося на діяльність дочірніх товариств, філій та відділень, що розташовані на території інших держав. Будучи

сукупністю юридичних осіб різної «національності» та інших утворень, наділених правосуб'єктністю за законами різних держав, ТНК не може бути об'єктом регулювання права якоїсь окремої країни (як країни базування, під якою розуміють країну, де розташована материнська компанія, «штаб-квартира», так і країн, що приймають її, тобто де здійснюється діяльність дочірніх товариств, інших відділень ТНК).

Викладене вище дає можливість зробити висновок про те, що ТНК — єдине економічне угруповання підприємств різної державної належності, що здійснюють свою діяльність, керовану з єдиного центру на території кількох країн на основі їх національного законодавства. Отже, ТНК являє собою економічну й організаційну систему, яка не має єдиної правової основи. У цьому полягає характерна особливість ТНК.

В юридичній літературі останнім часом висловлюється думка про те, що в сучасних умовах правове регулювання діяльності ТНК має здійснюватися як на національному рівні, так і на міждержавному.

Взагалі стосовно питань правового регулювання діяльності ТНК з боку країн, що розвиваються, і капіталістичних країн окреслюються два підходи. Країни, які стали на шлях свого самостійного розвитку, намагаються виробити такі міжнародно-правові акти, які б дали змогу контролювати діяльність ТНК, а капіталістичні країни — щоб зберегти, закріпити свій вплив.

Розділ 6.

Поняття та значення міжнародних економічних договорів

Договір — це категорія, яка широко використовується як у національному, так і в міжнародному праві. У найбільш поширеному розумінні договір — це угода двох або кількох сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення їхніх прав і обов'язків. Юридична наука і практика свідчать про розмаїття договорів: трудових, цивільно-правових і міжнародних. Якщо вести мову про цивільно-правові та міжнародні договори, то слід зазначити, що вони є різновидом угод. Угоди — поняття ширше, ніж договори, оскільки останні укладаються від імені однієї особи і виражають лише її волю (наприклад, видача доручення, векселя, чека або заповіт).

Під міжнародним договором, як правило, розуміють добровільну угоду між двома або кількома рівноправними державами чи міжнародними організаціями щодо їхніх взаємних прав і обов'язків у політичних, економічних, культурних та інших відносинах. Міжнародний економічний договір — це, насамперед, різновид міжнародних договорів.

Слід зазначити, що, широко використовуючи міжнародні економічні договори як форму міжнародного економічного співробітництва, законодавство колишнього СРСР не закріпило їх визначення. Нині у законодавстві суверенних незалежних держав — колишніх союзних республік — робляться спроби законодавчо закріпити визначення міжнародних (зовнішньоекономічних) договорів. Так, у Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність», прийнятому 16 квітня 1991 р., зовнішньоекономічний договір (контракт) розглядається як матеріально оформлена угода двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їхніх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності (ст. 1). Слово «контрагент»

латинського походження і в буквальному перекладі означає «той, хто домовляється». У даному разі під контрагентом слід розуміти будь-яку сторону міжнародного економічного договору, яка бере на себе певні зобов'язання.

Міжнародні економічні договори мають надзвичайно важливе значення як для економіки країн, що беруть у них участь, так і для світового господарства в цілому. В умовах зростаючої взаємозалежності різних країн, цілих регіонів виникає гостра потреба економічного співробітництва. У свою чергу, економічне співробітництво позитивно сприяє вирішенню питання про сумісність національних економік різних країн. Адже саме тут виникають проблеми, пов'язані, приміром, із стандартизацією та уніфікацією в промисловості, сільському господарстві, науці і техніці.

Немає необхідності доводити, що відокремлення економіки будь-якої країни від світового господарства не сприяє її соціально-економічному розвитку, зростанню добробуту людей. Укладення міжнародних економічних договорів, з одного боку, впливає на ефективність економічного розвитку, задоволення суспільних потреб народного господарства і населення відповідної країни, з іншого боку, економічне співробітництво між країнами розширює можливості на мирній основі вирішувати всі назрілі проблеми. Розвиток міжнародних економічних відносин через укладення відповідних договорів між країнами стабілізує їхні економічні зв'язки на взаємовигідній основі.

Міжнародний економічний договір слід розглядати не лише як правову форму відповідних економічних зв'язків між різними країнами, джерело міжнародного економічного права, а й як основне джерело зобов'язань. Юридичне їх закріплення дає можливість у разі необхідності захистити у відповідний спосіб ті чи інші права й інтереси, якщо вони порушуються у зв'язку з неналежним виконанням зобов'язань, що випливають з міжнародних економічних договорів.

Міжнародний економічний договір слід також розглядати і як інструмент виявлення волі сторін, відповідно до чого встановлюються, змінюються або припиняються відносини, пов'язані із зобов'язаннями.

Отже, міжнародний економічний договір — це добровільна угода між двома або кількома державами, міжнародними організаціями, відповідно до якої встановлюються, змінюються або припиняються їхні взаємні права та обов'язки. Для більш повного з'ясування суті міжнародного економічного договору (угоди) нижче наводиться (як приклад) текст угоди між Урядами Угорської Республіки та України про торговельно-економічні зв'язки і науково-технічне співробітництво.

Правове регулювання відносин

у межах міжнародних економічних договорів

Специфіка суб'єктів (контрагентів), між якими виникають міжнародні економічні відносини, різноманітність предметів, які лежать в основі цих відносин, та інші чинники зумовлюють певну складність правового регулювання у цій сфері. Тим більше, що в основі міжнародних економічних угод лежать різні договори в галузі торгівлі, фінансів, транспорту, промислового й сільськогосподарського співробітництва, науково-технічного прогресу та ін. Навіть у межах одного різновиду договору, як правило, спостерігається значне розмаїття предметів договору, вартості, строків, економічного становища контрагентів тощо.

Отже, складність міжнародних економічних відносин обумовлює складність їх правового регулювання. Крім цього, слід мати на увазі й те, що національні правові системи, інститути та норми, які використовуються в окремих випадках для регулювання міжнародних економічних відносин, мають ще суттєві розбіжності. І, звичайно, у даному випадку ще не уніфіковано національне законодавство, краще було б, щоб ці відносини регулювалися на рівні норм міжнародних договорів та інших міжнародних актів. Але оскільки таких актів ще недостатньо, остільки більш широко використовуються норми національного права та звичаї.

Важливе значення у справі регулювання укладання міжнародних економічних договорів має Закон України від 22 грудня 1993 р. «Про міжнародні договори».

Одним із найважливіших нормативних актів у нашій державі, який регулює зовнішньоекономічну діяльність, є Закон «Про зовнішньоекономічну діяльність», прийнятий Верховною Радою України 16 квітня 1991 р. У цьому законі закріплені загальні положення, які розкривають значення термінів, що використовуються в ньому (аудит, валютні кошти, демпінг, експорт, імпорт, квота, представництво тощо), систему принципів і види зовнішньоекономічної діяльності, основи її регулювання, захист прав і законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, питання відповідальності та ін.

Важливі норми, що використовуються або використовувались у сфері регулювання міжнародних економічних відносин, містяться і в інших законах України, зокрема «Про іноземні інвестиції» (від 13 березня 1992 р.), в Декреті Кабінету Міністрів України «Про режим іноземного інвестування» (від 20 травня 1993 р.), у «Митному кодексі України» (від 12 грудня 1991 р.), у законах «Про інвестиційну діяльність» (від 18 вересня 1991 р.), «Про Єдиний митний тариф» (від 5 лютого 1992 р.) та ін.

З деяких питань зовнішньоекономічної діяльності приймаються постанови Верховної Ради України. Так, 12 травня 1992 р. цим органом була прийнята Постанова «Про порядок проведення бартерних операцій у 1992 р. у галузі зовнішньоекономічної діяльності».

Кабінет Міністрів України також приймає постанови щодо регулювання зовнішньоекономічних відносин (наприклад, Постанова від 7 квітня 1992 р. «Про порядок оплати податку на валютну виручку від експорту продукції (робіт, послуг) у 1992 р.»).

Підкреслюючи цивільно-правовий характер зовнішньоекономічних договорів, слід зазначити, що тут можуть використовуватися і норми адміністративного, митного, валютно-фінансового, трудового, податкового та іншого законодавства. Так, сторони (контрагенти) міжнародних економічних відносин не можуть не враховувати норми, які регламентують порядок ввезення і вивезення товарів, проходження митного контролю, їх якості, виду валюти, яка використовується для їх оплати, тощо. Наприклад, у разі направлення згідно з договором спеціалістів за кордон необхідно

знати чинне там законодавство, оскільки у ряді країн в окремих сферах існують обмеження щодо використання праці іноземних громадян, обумовлені необхідністю забезпечення трудової зайнятості місцевого населення.

Відомо, що систему органів державного управління зовнішньоекономічною діяльністю, їх правовий статус визначають нормативні акти, що входять у систему саме цієї галузі законодавства. Так, 8 травня 1992 р. була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України «Питання Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі України», в якій було зазначено, що Міністерство зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі України є правонаступником колишніх Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків і Міністерства торгівлі України. Нині це міністерство називається Міністерством економіки та з питань Європейської інтеграції України.

Отже, правове регулювання відносин, що виникають на основі міжнародних економічних відносин, має комплексний міжгалузевий характер, тобто спостерігається своєрідна «кооперація» норм різних галузей національного права.

Розглядаючи систему правового регулювання міжнародних економічних відносин через норми національного права, не можна не звернути увагу на існуючі при цьому відмінності, що певним чином негативно впливають на розвиток міжнародного співробітництва. Ця обставина обумовлює необхідність пошуку шляхів уніфікації правових національних систем, яка давала б можливість активніше організовувати і здійснювати міжнародне економічне співробітництво. Наприклад, свого часу на рівні РЕВ були вироблені такі уніфіковані нормативні акти, як Загальні положення поставок, Загальні положення технічного обслуговування, Загальні умови монтажу та здійснення інших технічних послуг, Загальні умови спеціалізації і кооперування виробництва та ін. Незважаючи на те, що РЕВ уже не існує, ці нормативні акти є основою відповідних міжнародних економічних відносин між державами Східної Європи.

Серед універсальних міжнародних організацій необхідно виділити передусім Комісію ООН з права міжнародної торгівлі. У результаті діяльності цієї комісії були розроблені такі важливі міжнародно-правові акти, як Конвенція про договори міжнародної

купівлі-продажу товарів, Конвенція про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу, Акт про міжнародний комерційний арбітраж та ін.

Усі ці акти мають важливе значення для регулювання міжнародних економічних відносин. Приміром, у Преамбулі Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів, яка була прийнята у Відні (Австрія) у 1980 р., зазначено, що держави-учасниці, беручи до уваги загальні цілі резолюції 6-ї спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН про встановлення Нового міжнародного економічного порядку та вважаючи, що розвиток міжнародної торгівлі на основі рівності і взаємовигоди є важливим елементом у справі сприяння розвитку дружніх відносин між державами, а також те, що прийняття однакових норм, які регулюють договори міжнародної купівлі-продажу товарів і враховують різні суспільні, економічні і правові системи, сприятиме усуненню правових бар'єрів у міжнародній торгівлі та її розвитку, підписали згадану Конвенцію.

Важливе значення для регулювання відносин, що виникають у межах міжнародних відносин, має Правове керівництво щодо складання міжнародних контрактів на будівництво промислових об'єктів, яке розроблене і затверджене у 1987 р. Комісією ООН з права міжнародної торгівлі. Це досить об'ємний документ (близько 350 сторінок), про зміст якого свідчать назви його глав (розділів), зокрема: дослідження, що передують укладенню контракту; вибір методу укладення контракту; процедура укладення контракту; загальні зауваження щодо укладення контрактів; загальна характеристика робіт і гарантія якості; передання технології; ціна й умови платежу; поставка устаткування і матеріалів, робота на будівельному майданчику; інженер-консультант; субпідряди; перевірка і випробування в процесі виробництва і під час будівництва; завершення, здавання і приймання об'єкта; перехід ризику; передання права власності; страхування, забезпечення виконання зобов'язань; прострочення, дефекти та інші випадки невиконання зобов'язань; застереження про раніше оцінені збитки і штрафні неустойки, відшкодування збитків, застереження про особливо складні обставини, застереження про внесення змін; зупинення будівництва; припинення дії контракту; поставка запасних

частин і надання послуг після завершення будівництва; передання прав і обов'язків за контрактом; вибір права, яке застосовується; урегулювання спорів.

Як бачимо, основні положення цього документа мають загальний, універсальний характер і можуть бути використані під час укладення договорів різних типів.

Немало зроблено у створенні правової основи міжнародних економічних договорів Європейською економічною комісією ООН — однією, як уже зазначалося, із міжнародних економічних організацій. Цією Комісією, зокрема, розроблені Керівництво щодо складання договорів на спорудження великих промислових об'єктів; Керівництво щодо складання договорів про міжнародне передання виробничого досвіду і знань у машинобудуванні; Керівництво щодо складання міжнародних договорів про промислове співробітництво; Керівництво щодо складання міжнародних договорів між сторонами, що об'єднуються для здійснення конкретного проекту; Керівництво щодо складання міжнародних договорів не консультативного інжинірингу; Керівництво щодо складання міжнародних договорів на послуги, пов'язані з матеріально-технічним обслуговуванням, ремонтом та експлуатацією промислових та інших споруд.

Європейська економічна комісія ООН розробила також Загальні умови експортних поставок машинного обладнання та Загальні умови договору купівлі-продажу для експорту споживчих товарів. У цих документах викладені стандартні умови, що враховуються під час оформлення міжнародних економічних договорів. Чимало фірм посилаються на них під час оформлення договорів.

Ряд документів розроблено також і Міжнародною торговою палатою. Це Уніфіковані звичаї і практика для документарних акредитивів (редакція 1983 р.), Уніфіковані правила щодо інкасо торгових документів (редакція 1978 р.), Міжнародні правила щодо тлумачення торговельних термінів («Інкотермс») (редакція 1980 р.).

Існують також типові контракти і керівництва щодо складання договорів, розроблені різними міжнародними професійними асоціаціями. Так, Організацією щодо координації Європейської металообробної промисловості розроблені Керівництво щодо складання міжнародних договорів на дослідження і розробки;

Керівництво щодо складання договорів на передання «ноу-хау», зразок договору патентної ліцензії та ін. Ці документи мають суто рекомендаційний характер.

3. Види міжнародних економічних договорів

Основою поділу будь-яких договорів, зокрема і міжнародних економічних, є їх класифікація. Найчастіше зустрічаються такі види договорів: 1) односторонні, двосторонні та багатосторонні; 2) оплатні й безоплатні; 3) формальні, реальні й консенсуальні.

При поділі на односторонні й двосторонні договори береться до уваги те, що одна чи дві сторони мають відповідні обов'язки. Якщо договірні зобов'язання має лише одна сторона, то це — односторонній договір, якщо дві — двосторонній договір. Більшість договорів є двосторонніми. До односторонніх належать лише окремі види договорів, наприклад договір дарування.

Двосторонні договори — це такі договори, в яких обидві сторони мають взаємні зобов'язання і відповідні права, тобто коли кожна зі сторін виступає і як кредитор, і як боржник.

Як уже зазначалося, міжнародні економічні договори (угоди) мають в основному двосторонній характер. Прикладом двостороннього договору є Угода між Урядом України і Урядом Турецької Республіки про торговельне співробітництво

Міжнародно-правове регулювання порядку укладення міжнародних економічних договорів

Розглядаючи це питання, передусім слід зазначити, що у міжнародному праві не існує особливого, спеціального порядку укладення міжнародних економічних договорів. Усі відносини, що виникають у цьому процесі, регламентуються міжнародно-правовими актами щодо укладення міжнародних договорів взагалі. І це цілком зрозуміло, адже міжнародні економічні договори є одним із видів міжнародних договорів, і тому на них повинен насамперед поширюватися загальний порядок їх укладення та виконання. Окремі особливості, які стосуються міжнародно-економічних договорів, визначаються в основному загальними міжнародно-правовими актами.

Як відомо, міжнародні договори (угоди) мають першочергове значення у справі організації міжнародного співробітництва у політичній, економічній, соціальній, культурній та гуманітарних сферах. Це пов'язано з тим, що вони є основними джерелами міжнародного права, зокрема міжнародного економічного права, і засобом формування мирних відносин між державами, націями, незалежно від відмінностей державного чи суспільного устрою.

До міжнародно-правових актів, що стосуються укладення міжнародних договорів між державами, а також між державами та міжнародними економічними організаціями, належать Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. (вона стосується укладення лише міжнародних договорів між державами) та Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями від 21 травня 1986 р.

Віденська Конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. регламентує широкий спектр питань, пов'язаних з укладенням, набранням чинності, застосуванням міжнародних договорів та ін. Відповідно до цієї Конвенції регулюються і питання міжнародних договорів, зокрема й економічного характеру. Названа Конвенція набрала чинності 27 січня 1980 р. Якщо давати загальну характеристику цього важливого міжнародно-правового акта, то вона зводиться до такого.

Конвенція складається з 8 частин, у яких об'єднано 85 статей.

У першій частині «Вступ» (ст. 1—5) визначається сфера застосування Конвенції, тлумачаться відповідні терміни тощо. Зокрема зазначається, що вона застосовується до договорів, які укладаються між державами. Згідно з Конвенцією під договором слід розуміти міжнародну угоду, яка укладена між державами у письмовій формі і регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься така угода в одному, двох чи кількох взаємозв'язаних між собою документах, а також незалежно від її назви.

У частині другій «Укладення і набрання договором чинності» (ст. 6—25) говориться про те, що кожна держава наділена правоздатністю укладати договори. Від її імені можуть укладати договори особи, які уповноважені на це. Водночас у Конвенції

зазначається, що ряд осіб через їхні функції можуть укласти договори без наявності таких повноважень. До них належать глави держав, глави урядів, міністри закордонних справ, глави дипломатичних представництв, представники, які уповноважені державами представляти їх на міжнародних конференціях або у міжнародних організаціях, або в одному з їхніх органів.

Тексти договорів приймаються за згодою всіх держав, які беруть участь у його складанні. Якщо ж договір приймається на міжнародній конференції, то за нього повинно проголосувати дві третини держав, які присутні на ній і беруть участь у голосуванні. Згода держави на обов'язковість для неї договору може бути виражена підписанням договору, обміном документами, які становлять договір, його ратифікацією, прийняттям, затвердженням, приєднанням до нього або іншим способом. Договір набирає, як правило, чинності у порядку і в строк, який передбачено у ньому або погоджено між державами, що брали участь у переговорах.

У частині третій «Додержання, застосування та тлумачення договорів» (ст. 26—38) зазначається, що кожен діючий договір є обов'язковим для його учасників і повинен належним чином виконуватись. Договори зворотної сили не мають, обов'язкові для кожного учасника відносно всієї його території. Договори повинні тлумачитись добросовісно і відповідно до звичайного значення, якого слід надавати термінам договору в їх контексті, а також у світлі об'єкта і цілей договору.

Частина четверта «Поправки до договорів і зміни договорів» (ст. 39—41) визначає загальне правило, відповідно до якого договір може бути змінений за згодою між учасниками.

Частина п'ята «Недійсність, припинення і призупинення дії договорів» (ст. 42—72) присвячена питанням дійсності і збереження чинності договору, недійсності договорів (унаслідок помилки, обдурювання, підкупу або примусу представника держави, примусу держави через погрозу силою або її застосування, суперечності договору імперативній нормі загального міжнародного права).

У цій же частині закріплені норми, які стосуються призначення договору (призупинення договору або вихід із нього учасників відповідно до положення договору, або за згодою учасників;

скорочення числа учасників багатостороннього договору, в результаті чого воно стає меншим від числа, яке необхідне для набрання чинності договором; призупинення дії договору відповідно до положення договору або за згодою учасників; денонсація договору або вихід із договору, який не містить положень про його призупинення, денонсації або виходу із нього; призупинення дії багатостороннього договору за згодою лише деяких учасників).

Віденська конвенція про право міжнародних договорів також передбачає, що припинення договору або призупинення його дії може бути внаслідок його порушення, неможливості його виконання, корінних змін обставин, розриву дипломатичних або консульських відносин, виникнення нової імперативної норми загального міжнародного права. У цьому самому розділі закріплені норми, що регулюють процедуру, якої потрібно дотримуватись щодо недійсності договору, судового розгляду, арбітражу та примирення, а також визначають наслідки недійсності, призупинення або припинення договору.

У розділі шостому Конвенції «Інші постанови» (ст. 73—75) ідеться про випадки правонаступності держав, відповідальності держав, про початок військових дій, дипломатичні та консульські відносини.

Розділ сьомий «Депозитарій, повідомлення, виправлення і реєстрація» (ст. 76—80) містить норми, які регламентують питання депозитаріїв договору, їхні функції, порядок виправлення помилок у текстах договору, реєстрації та опублікування договорів.

«Заключні положення» — це назва восьмої частини Конвенції (ст. 81—85). У цій частині регулюються питання, пов'язані з підписанням, ратифікацією договору, приєднанням до нього, а також питання набрання чинності договором.

Важливим документом, що регулює міжнародні відносини в процесі укладення міжнародних договорів за участі міжнародних організацій, є Віденська конвенція про право договорів між державами і міжнародними організаціями від 21 березня 1986 р. Вона складається із восьми частин, в якій об'єднано 86 статей. Ця конвенція застосовується до договорів, які вкладаються між однією або кількома державами і однією або кількома міжнародними

організаціями. Крім того, вона регулює договори, які укладаються між міжнародними організаціями.

Право укладення цих договорів від імені держави надається особі, яка має відповідні повноваження, або особам, які представляють свою державу і яким немає потреби мати відповідні повноваження завдяки тим функціям, які вони виконують. До них належать глави держав, глави урядів, міністри закордонних справ, представники держав у міжнародних конференціях, міжнародних організаціях, а також глави постійних представництв при міжнародній організації. Що стосується міжнародної організації, то тут, як правило, від її імені виступає особа, що має відповідні повноваження.

Відповідне значення має питання щодо способів виявлення згоди на обов'язковість договорів. Якщо вести мову про державу, то такими способами є підписання договору, обмін документами, які лежать в основі договору, ратифікація договору, його прийняття, затвердження, приєднання до нього або інші способи, щодо яких є домовленість. Стосовно згоди міжнародних організацій щодо обов'язковості для неї договору, то вона може бути виражена підписанням договору, обміном документами, актом офіційного підтвердження, прийняттям договору, його затвердженням, приєднанням до нього або іншим способом, про який є домовленість.

У процесі укладення договорів велике значення мають застереження, які формулюються при підписанні, ратифікації, офіційному підтвердженні, прийнятті або затвердженні договору або ж приєднанні до нього. Відповідно до ст. 19 Конвенції, застереження не робляться у випадку, коли вони прямо заборонені договором, або коли вони чітко виражені договором і в їх число не входить дане застереження, або коли застереження не сумісне з об'єктом і метою договору. Ці застереження можуть бути прийнятими або проти них можуть бути відповідні застереження. Прийняття застереження або заперечення проти нього має бути зроблене в письмовій формі і доведене до відома відповідних держав або міжнародних організацій.

Договір набуває чинності в порядку і згідно з датою, які передбачені безпосередньо у самому договорі або узгоджені між учасниками договору. За відсутності такого положення або

домовленості договір набуває чинності, як тільки буде виражена згода всіх держав і організацій, що брали участь у переговорах.

Кожен чинний міжнародний договір є обов'язковим для його учасників і повинен ними добросовісно виконуватись. Держава як учасник договору не може посилається на положення свого внутрішнього права для виправдання невиконання цього договору. Це саме стосується і міжнародної організації, яка так само не може посилається на правила даної організації для виправдання невиконання цього договору (ст. 26—27).

Загальним правилом є те, що договір не створює зобов'язань або прав у третій державі або третій організації без їх на це згоди. Така згода має бути висловлена у письмовій формі, і це повинно впливати із правил відповідної організації.

Договір може бути змінений за загальною згодою його учасників. Це є загальним правилом.

Конвенція також містить норми, які стосуються нечинності договорів. Причому держава не має права посилається на ту обставину, що її згода на обов'язковість для неї договору була виражена в порушенні того чи іншого положення її внутрішнього права, яке стосується компетенції укладати договори. Це саме стосується і міжнародної організації. Договори можуть бути недійсними (нечинними), коли вони були укладені внаслідок помилки, обдурювання, підкупу представника держави або міжнародної організації, їх примусу, погрози силою або шляхом її застосування. Договір також є не чинним, якщо на момент укладення його він суперечить нормі загального міжнародного права. (ст. 48—53).

Конвенція передбачає умови припинення договору або призупинення його дії (ст. 54—64). Так, припинятися договір може за згодою його учасників або відповідно до положень договору, а також у зв'язку з денонсацією або виходом із договору.

Призупинення дій договору може бути відповідно до положень договору або за згодою всіх його учасників. Договір може також бути призупинений за згодою лише окремих його учасників, але за умови, коли це передбачено або не забороняється договором, коли це не впливає на користування іншими учасниками своїми правами, що закріплені у даному договорі, або на виконання ними своїх обов'язків.

Він може бути також призупинений, коли це буде несумісним з об'єктом і цілями договору. Припинення договору або призупинення його дії може бути на основі укладення наступного договору, або внаслідок його порушень (ст. 59—60).

Крім того, підставою для припинення договору або виходу з нього є неможливість його виконання, якщо ця неможливість є наслідком безповоротного зникнення або знищення об'єкта, який необхідний для виконання договору. Якщо така неможливість є лише тимчасовою, то на неї можна посилатися як на підставу лише для призупинення дії договору.

Конвенція містить інші норми, які стосуються депозитаріїв, повідомлень, виправлень, реєстрації тощо.

Однією з важливих умов успішної зовнішньоекономічної діяльності є вміння правильно укласти договори (контракти). Адже в міжнародні економічні відносини сьогодні вступає дедалі більше суб'єктів, і ця діяльність не є предметом лише спеціалізованих зовнішньоекономічних організацій, де зосереджена значна кількість професіоналів, які займаються проблемами міжнародних економічних договорів. Нині самостійними суб'єктами зовнішньоекономічних відносин нерідко виступають підприємства, об'єднання та інші господарські системи, для яких ця справа є лише одним із напрямів їхньої діяльності.

У даному параграфі увага буде зосереджена на укладенні не лише міждержавних економічних договорів (угод), а й зовнішньоекономічних договорів (угод) між окремими підприємствами, організаціями.

Здійснюючи підготовчу роботу щодо укладення договорів, слід передусім з'ясувати інтереси сторін, щоб потім чітко їх відбити у змісті контракту. Причому тут потрібно домагатися розумного поєднання своїх інтересів з інтересами іншої сторони (контрагента). Велике значення має і врахування ризику як з економічного, так і з юридичного погляду. Якщо мати на увазі юридичні аспекти цієї справи, то насамперед необхідно врахувати зміст відповідних норм права, які застосовуватимуться для регулювання відносин, що можуть виникнути в межах відповідного договору.

Визначаючи умови договору, слід намагатися по можливості знизити ризик витрат у разі невиконання договірних зобов'язань партнером, а для цього необхідно мати відповідну інформацію про його платоспроможність та комерційну репутацію. Потрібно передбачити і варіанти порушення зобов'язань з боку контрагента, а також спосіб захисту своїх інтересів. Наприклад, якщо є підозра, що партнер є неплатоспроможним або може таким стати, то слід отримати від нього банківську гарантію.

Вживаючи заходів щодо зниження непередбачених негативних наслідків з боку іноземного партнера (контрагента), перед укладенням договору слід зважити і свої можливості щодо виконання належним чином своїх майбутніх зобов'язань.

Необхідно враховувати також і те, що бурхливий розвиток зовнішньоекономічних відносин, народження нових форм співробітництва, договорів не дає можливості адекватно й своєчасно відображати ці та інші зміни у законодавстві. У зв'язку з цим зростає значення саме договірного урегулювання відносин, особливо у разі відсутності законодавства. Якщо немає відповідного нормативного акта, який регулює договірні відносини в певній галузі міжнародного економічного співробітництва, то краще у договорі детально урегулювати взаємні права та обов'язки сторін, ніж звертатися до суду або арбітражу.

Детальне розроблення і погодження умов договору вимагає значних затрат часу, і щоб його якось зекономити, слід використовувати типові контракти, в яких закріплені загальні для даного виду положення. Звичайно, вони потребують у кожному конкретному випадку подальшої спеціалізації, адже неможливо на всі випадки життя створити один універсальний контракт.

Важливе значення має і те, хто готує проект контракту як основу договірних відносин. Практика зовнішньоекономічного співробітництва засвідчує, що у більш вигідному становищі перебуває саме та сторона, яка розробляє проект договору. Не слід забувати і про інтереси партнера, домагаючись збалансування договірних умов, дотримуючись розумних меж, адже пред'явлення завищених вимог до контракту (наприклад, надання додаткових гарантій) може викликати збільшення вартості послуг, товарів тощо.

При укладенні контрактів важливим є вибір країни, право якої може бути використаним для регулювання відносин між сторонами. Це може бути (за взаємною згодою) право країни, яка представлена однією із сторін, або право інших держав, якщо виникають суттєві суперечності в правових нормах країн, що укладають договір. У даному випадку можна використовувати, наприклад, загальні умови Європейської економічної комісії, в яких відбито зміст правових норм таких країн, як Австрія, Бельгія, Великобританія, Данія, Італія, Голландія, Норвегія, ФРН, Фінляндія, Франція, Швеція і Швейцарія (форма № 188). Загальні умови широко застосовуються у договірній практиці багатьох західних країн.

Необхідною умовою успішного міжнародного економічного співробітництва є високий професіоналізм тих, хто займається питаннями договірної роботи. Якщо договір складається безграмотно з юридичного погляду, то це, як правило, завдає значної майнової шкоди.

Трапляються контракти, в яких досить детально викладені зобов'язання сторін, але не сказано про відповідальність у разі їх невиконання, хоч це не означає, що її не існує. Тому краще зробити застереження щодо відповідальності, її меж у контракті. У цьому переконує такий приклад. Одна із організацій України уклала з іноземним партнером договір на поставку товарів, у якому не передбачалася відповідальність постачальника (продавця). Але товар був поставлений з грубим порушенням строків. На основі чинного законодавства покупець — іноземний партнер — висунув вимогу відшкодувати йому завдані збитки, які значно перевищили вартість самого товару. Коли б у даному випадку у договорі були обумовлені межі відповідальності, то це б істотно поліпшило становище українського продавця.

Важливе значення при укладенні зовнішньоекономічних договорів має тлумачення тих термінів, які в них використовуються. У Законі України від 16 квітня 1991 р. «Про зовнішньоекономічну діяльність» у ст. 1 дається визначення найбільш типових термінів, які вживаються в процесі здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Зокрема, роз'яснюються такі терміни, як валютні кошти, демпінг, експорт, імпорт, квоти, ліцензії, митне регулювання та ін.

Реальність протоколів, листів про наміри, меморандумів, угод тощо, їх обов'язковість залежать від того, як до цього ставляться сторони, котрі ці документи підписали. Чітко відмежувати декларації від реальних зобов'язань буває інколи просто неможливо.

У тих випадках, коли, наприклад, зовнішньоторговельна угода оформляється одним документом (договором, контрактом) або іншими документами, що підписуються одночасно, то тут проблем, як правило, мало. Але в багатьох випадках такі угоди укладаються через пошту, телеграф, телекс, що викликає певні непорозуміння.

Як відомо, в укладенні договору беруть участь дві сторони: оферент (сторона, яка виступає з пропозицією укласти договір) і акцептант (сторона, яка повинна дати згоду на укладення договору).

Укладаючи договір про зовнішньоекономічну діяльність, слід дотримуватися встановлених законодавством вимог, інакше договори будуть недійсними. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» суб'єкти насамперед повинні бути здатними укласти такий договір. Складаючи його текст, вони мають право використовувати відомі міжнародні звичаї, рекомендації міжнародних органів та організацій.

Зовнішньоекономічний договір укладається у письмовій формі (якщо інше не передбачене законодавством або міжнародним договором України), підписує договір особа, яка має таке право згідно з посадою відповідно до установчих документів, та особа, яку уповноважено на це відповідним документом, виданим за підписом керівника.

Форма зовнішньоекономічної угоди визначається правом місця її укладання, а форма угод з приводу будівель та іншого нерухомого майна, розташованого на території України, — законами України.

Права та обов'язки сторін зовнішньоекономічної угоди визначаються правом місця її укладання, якщо сторони не передбачили інше. За відсутності погодження між сторонами відносно права, яке має застосовуватись до зовнішньоекономічних договорів, застосовується право країни, де заснована або має основне місце діяльності сторона, яка є продавцем у договорі купівлі-продажу; наймодавцем — у договорі майнового найму; ліцензіаром — у ліцензійному договорі про використання виключних або

аналогічних прав; експедитором — у договорі транспортно-експедиційного обслуговування; страхувальником — у договорі страхування; кредитором — у договорі кредитування; дарувальником — у договорі дарування; поручителем — у договорі поруки; заставником — у договорі застави.

У цій статті вирішуються питання застосування права і щодо інших договорів. Так, до зовнішньоекономічного договору про створення спільного підприємства застосовується право країни, на території якої спільне підприємство створюється й офіційно реєструється.

Міжнародні економічні договори між державами та міжнародними економічними організаціями

Як зазначалося раніше, однією з організаційних форм міжнародного економічного співробітництва держав є співробітництво з міжнародними економічними організаціями, що зазвичай здійснюється на договірних засадах.

Спрямованість договірної правоздатності як держав, так і міжнародних економічних організацій спостерігається у різних сферах. Тому загальний поділ всієї маси зазначених договорів можна здійснити за кількістю сфер, галузей, що ними охоплюються, на дві групи. До першої групи слід віднести такі договори, які використовуються державами для забезпечення стосунків міжнародними економічними організаціями в окремих сферах та галузях. Другу групу договорів становлять угоди комплексного характеру, які регулюють міжнародні економічні відносини відразу в кількох сферах і галузях співробітництва.

Розгляд першої із зазначених груп можна, наприклад, розпочати з договорів, які укладаються у сфері валютно-фінансових відносин. Останні становлять значну частину стосунків держав з міжнародними економічними організаціями.

Серед цих договорів, які регулюють міжнародні відносини між зазначеними суб'єктами стосовно безповоротного надання коштів (грантів), надання позики, надання коштів, кредитів на пільгових умовах, а також гарантійні угоди. Отже, більшість договорів між

державами та міжнародними економічними організаціями у валютно-фінансовій сфері за своїми умовами мають характер фінансової допомоги.

Серед організацій, з якими держави укладають договори та угоди про надання фінансової допомоги, важливе місце посідають міжнародні фінансові організації. Відомо, наприклад, що Україна уклала договори та угоди про надання фінансової допомоги з такими організаціями, як Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції і розвитку та Європейський банк реконструкції і розвитку. Це договори та угоди про надання кредитів, позик, грантів, гарантійні угоди тощо. Існують і інші фінансові організації, які укладають угоди цього виду. Угоди з надання грантів та позик активно укладаються з іншими міжнародними організаціями, зокрема з Міжнародним фондом сільськогосподарського розвитку та Фондом капітального розвитку ООН.

Деякі міжнародні економічні організації, які діють в інших сферах, також укладають угоди про надання фінансової допомоги. Зокрема, Україна уклала кредитні угоди про надання довгострокової фінансової допомоги з Європейським Союзом.

Наступним важливим видом угод між державами та міжнародними економічними організаціями є угоди щодо надання технічної допомоги. Наприклад, Угода між Урядом Австралійської співдружності та Продовольчою і сільськогосподарською організацією ООН про надання технічної допомоги урядам тропічних та напівтропічних регіонів у формі стажування фахівців з вивчення евкаліптів (липень 1952 р.).

Характерною рисою угод про технічну допомогу є те, що до них залучається третя сторона — держава або міжнародна організація, які надають повну або часткову технічну допомогу.

Певну специфіку має правове оформлення надання технічної допомоги, наприклад, Україні від міжнародних організацій, якщо значна частина такої допомоги надається за рахунок фінансових коштів, отриманих від цих організацій. Зазначені угоди включають, по-перше, положення щодо обсягів та порядку надання фінансових коштів, по-друге, безпосередньо опис технічної допомоги, яка надається за рахунок цих коштів. У ряді випадків укладаються так

звані Рамкові угоди. Так, Україною була укладена Рамкова угода щодо грантів технічної допомоги Міжнародного банку реконструкції і розвитку, яка встановлює загальні умови надання коштів на технічну допомогу за періодичними зверненнями нашої держави.

Окрім розглянутих двох головних видів договорів та угод про надання допомоги, у стосунках міжнародних економічних організацій з державами використовуються також угоди про надання інших видів допомоги, які, однак, є менш поширеними, оскільки організація, що її надає, є більш вузько спеціалізованою. Прикладом можуть бути угоди про надання допомоги від Світової продовольчої програми у формі продовольства, яка спрямована для підтримки проектів соціального й економічного розвитку або для задоволення нагальних потреб у продовольстві в різних екстремальних ситуаціях (засуха, паводки, землетрус тощо).

Важливу частину міжнародних економічних відносин становлять торговельні стосунки між їх учасниками, зокрема міжнародними організаціями та державами. Ці відносини можуть бути встановлені через укладення різноманітних видів угод та договорів. Серед угод зазначеного типу можуть бути виділені найпростіші торговельні угоди щодо певних груп товарів, угоди про торговельні відносини, угоди у галузі морського судноплавства та ін. Значну кількість багатосторонніх угод підписують держави, вступаючи, наприклад, до Світової організації торгівлі.

Україна, як держава, укладає значну кількість угод, наприклад, з Європейськими співтовариствами. Так, у 1993 р. нею була укладена угода з Європейським співтовариством про торгівлю текстильною продукцією. Пізніше, у 1997 р. Україна уклала угоду про торгівлю деякими сталеливарними виробами з Європейським співтовариством з вугілля та сталі. Подальший розвиток відносин нашої країни з ЄС у сфері торгівлі передбачається здійснювати на основі найважливішого типу торговельних угод — угоди про вільну торгівлю. Про це зазначається в Угоді про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими співтовариствами та їх державами-членами, підписаній 14 червня 1994 р. (набула чинності 1 березня 1998 р.).

Досить поширеним видом відносин між державами та міжнародними економічними організаціями є відносини, що

виникають у рамках співробітництва в певних галузях науки і техніки. Для цього між ними укладаються міжнародні угоди про співробітництво в проведенні наукових та технічних досліджень у певних галузях. У таких угодах визначається мета та форми співробітництва, керівні та виконавчі органи, умови фінансування робіт, а також умови правової охорони та використання результатів, одержаних під час виконання програм, тощо. Наприклад, значна частина дослідницької програми Євroatому здійснюється науково-дослідними інститутами окремих держав-членів, а також третіх держав на основі різноманітних науково-дослідницьких договорів.

Як відомо, до системи міжнародних економічних договорів входить значна кількість організацій спеціальної компетенції, які також укладають з державами угоди більш вузького спрямування. Такою є, наприклад, Угода між Сполученими Штатами Америки та Світовою організацією торгівлі про співробітництво в галузі промислової власності від 26 вересня 1980 р.

Друга група угод, що укладаються між державами та міжнародними організаціями, охоплює не одну, а кілька сфер (галузей) співробітництва. У зазначених угодах визначається загальний режим стосунків в обраних одночасно сферах (галузях). Прикладом такої угоди може бути уже згадувана Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами, яка була підписана 14 червня 1994 р. Відповідно до ст. 1 зазначеної Угоди цілями такого партнерства є: забезпечення у певних рамках політичного діалогу між сторонами, який сприятиме розвитку тісних політичних відносин; прискорення розвитку торгівлі, інвестицій і гармонійних економічних відносин між сторонами і, таким чином, сприяння їх сталому розвитку; створення основ взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, цивільного, науково-технічного та культурного співробітництва; підтримка зусиль України щодо зміцнення демократії, розвитку її економіки та завершення переходу до ринкової економіки. Зміст зазначеної статті Угоди свідчить про комплексність, широту спектра співробітництва між її сторонами.

Важливими є й інші аспекти співробітництва держав та міжнародних організацій, які розкриваються в міру необхідності в інших розділах підручника.

Електронний посібник

Міжнародне економічне право

Частина 1

*для студентів економічних спеціальностей
всіх форм навчання*

УКЛАДАЧ:

ЄНА О. О.